

'Comedia Humana' en 'Lierke Plezierke' - Marc Mees

De glasramen van Eugeen Yoors en Felix Timmermans voor herberg Si bemol

Nieuwe gegevens naar aanleiding van een teruggevonden fragment van Timmermans' glasraam

Bron:

Felix Timmermans Genootschap
Jaarboek 2017
O, Dagemelker
Lier
Paginering: pp. 33 – 68

Wie tot voor kort het Timmermans-Opsomermuseum heeft bezocht, herinnert zich vast nog een groot werk van Felix Timmermans dat zich in de inkomhal schuin tegenover de museumbalie bevond: het zogenaamde glasraamontwerp 'Lierke Plezierke' voor de Lierse herberg Si bemol (Afbeelding 1 - Felix Timmermans, Ontwerp voor het glasraam Lierke Plezierke voor herberg Si bemol, 1940.).¹

We weten dat Timmermans zich, naast schrijven en dichten met wisselend succes nog met tal van andere takken van het kunstbedrijf heeft beziggehouden, zoals tekenen, schilderen, grafiek (etsen, lino- en houtsnede), ontwerpen voor keramiek en een enkele keer dus ook met glasschilderkunst.² Het hier besproken glasraamontwerp (Collectie Belfius, inv. nr. 12026 (langdurige bruikleen aan de Stedelijke Musea Lier); gouache op

¹ Een kleurenafbelding, jammer genoeg zonder verdere bespreking, is opgenomen in: J. Van Remoortere (red.), *Felix Timmermans. Mens, schrijver, schilder, tekenaar*, Antwerpen, 1972, p.185; verklaring op p.297: Ontwerp voor glasraam, n.g., gouache en waterverf op papier, 100 x 170; Verz. Erven Timmermans Lier; zie ook de vermelding in J. Van Remoortere, *Catalogus van plastisch werk*, in: idem, p. 272, nr. 390. Het werk werd kort nadien aangekocht door de Bank van Parijs en de Nederlanden (later Paribas, vervolgens Artesia en thans Belfius) die het in bruikleen heeft gegeven aan de stad Lier voor het Timmermans-Opsomermuseum. Zie ook de vermelding in: *Timmermans ter ere, een selectie uit zijn picturaal werk. Catalogus van de tentoonstelling ingericht door de Paribas België naar aanleiding van de officiële opening van D'Eycken Boom, Grote Markt, Lier*, maart 1986, p. 13, nr. 36: 'Lierke Plezierke, brandglasontwerp. Akwarel en Chinese inkt op papier, 100 x 170 cm, gemonogrammeerd op verschillende plaatsen, titel bovenaan, niet gedateerd. Het werk maakt momenteel deel uit van de tentoonstelling 'De Lierse Lente. Felix Timmermans en zijn kunstbroeders ten tijde van Pallieter' (2016-2017) in het Timmermans-Opsomermuseum.

² Het is bekend dat Timmermans gefascineerd was door gebrandschilderd glas en dan vooral door de kleuren ervan. Ook zijn zoon Gommar bevestigt het verhaal dat Timmermans al van jongs af glazenier wilde worden. Zie bv. M. Janssens, Over het dubbeltalent van Felix Timmermans, in: *Een Timmermans-jaar. Jb. FTG*, 15, 1987, p.88 'Wilde hij niet kerkraammaker worden, verleid als hij was door de kleuren?'

papier, afm. 98,5 cm x 169; met lijst 116 cm x 187 cm) staat in de Timmermansliteratuur bekend als het enige ontwerp voor een brandglasraam dat de Lierse schrijver heeft vervaardigd.

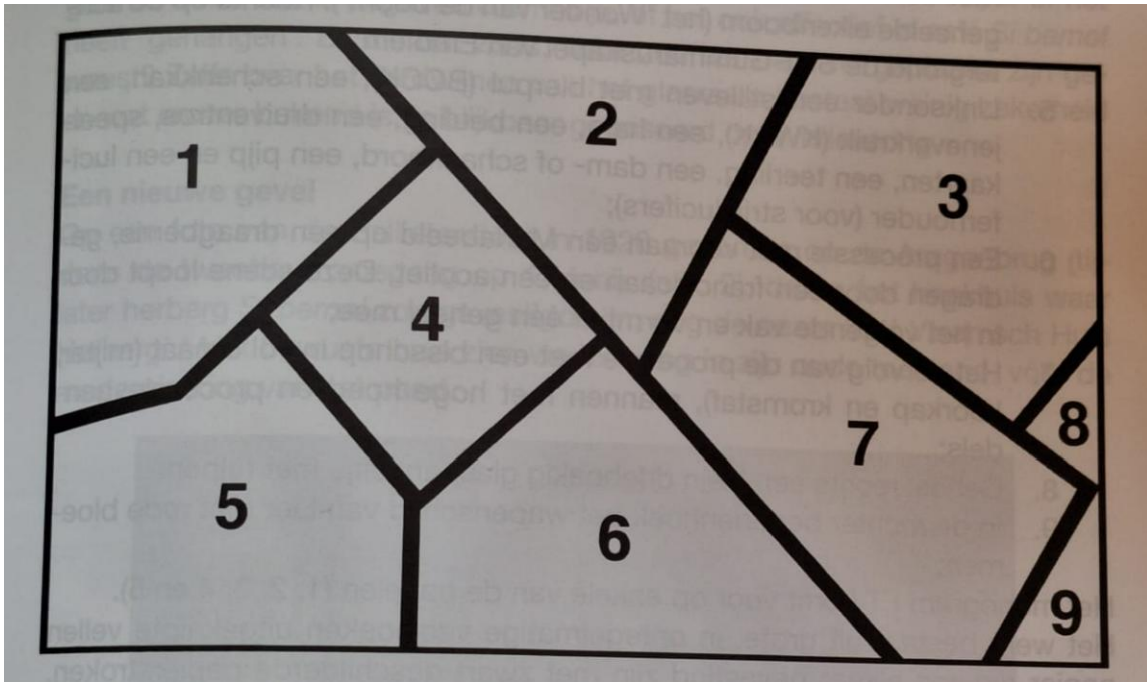

Afbeelding 1 - Felix Timmermans, Ontwerp voor het glasraam Lierke Plezierke voor herberg Si bemol, 1940.

Veel is er niet over bekend en het weinige dat her en der in de literatuur wordt vermeld of dat wordt voortverteld – het was bestemd voor herberg Si bemol en is vernield – is dan nog vaag, niet eenduidig en soms in tegenspraak met andere gegevens, zelfs als het alleen nog maar over de techniek of de afmetingen gaat. In de hiernavolgende bijdrage proberen we de bekende gegevens nader te onderzoeken en te toetsen aan nieuwe data en eigen onderzoek, in de hoop meer licht op dit merkwaardige werk van Timmermans en zijn context te werpen en ook een aantal mythen de wereld uit te helpen. Maar nieuwe vaststellingen roepen op hun beurt weer vragen op.

Beschrijving

Timmermans heeft het kleurrijke ontwerp opgevat als een grote liggende rechthoek die als een soort mozaïek is onderverdeeld in negen onregelmatige veelhoekige vakken die daardoor op een lukrake manier lijken geschikt (raamverdeling: zie Figuur 1): een op het eerste gezicht wat warrige, chaotische ordening die we verder in het oeuvre van Timmermans niet tegenkomen. In elk van deze vakken heeft hij enkele typische taferelen met betrekking tot de stad Lier uitgebeeld die samen zowat Timmermans' synthese van zijn geliefde stad vormen. Op grond van het opschrift op het spandoek heeft dit ontwerp de titel 'Lierke Plezierke' meegekregen.

Figuur 1 - Raamverdeling van het ontwerp 'Lierke Plezierke' van Felix Timmermans (schema: Jantiene Mees).

1. Linksboven zien we een pastiche van de belangrijkste Lierse monumenten: de Sint-Gummarustoren, de Begijnhofpoort (waaronder een begijntje staat in gesprek met een oud vrouwtje), het belfort, een windmolen en, tussen enkele trap- en barokke gevels in, de Sint-Pieterskapel, het pakhuis 'De Tiber', een visser in een palingschuit met kruisnet op de Nete vóór een bommenrij, en in de lucht een cherubhoofdje, een stralend lachende zon en gefantaseerde wapenschilden met symbolen voor Lier: een schapenkop en een lier);
2. Een kermis met circus en paardjesmolen, een wafel- en frituurkraam, een clown, een koppel in Kempense klederdracht en geheel achteraan een trapgevel met opschrift 'HERBE[RG] / SI BE M[OL]. Rechtsboven hangt een spandoek met opschrift 'LIERKE' dat doorloopt op het volgende tafereel dat er thematisch op aansluit;
3. Een tafereel uit de Lierse ommegang met de Lierse reuzen Goliath, Kinne Baba, het Ros Beiaard, twee huppelpaardjes en een ballonverkoper. Op het spandoek linksboven staat het vervolg van het opschrift: 'PLEZIERKE';
4. Links van het midden Sint-Gummarus en het wonder van de fontein met een knielende landman en achter de heilige de met diens riem geheelde eikenboom (het 'Wonder van de boom'). Rechts op de achtergrond de Sint-Gummaruskapel van Emblem;

5. Linksonder een stilleven met bierpul (BOCK), een schenkan, een jeneverkruik (KWAK), een ham, een beuling, een druiventros, speelkaarten, een teerling, een dam- of schaakbord, een pijp en een luciferhouder (voor strijklucifers);
6. Een processie met vooraan een Mariabeeld op een draagberrie, gedragen door een franciscaan en een acoliet. Deze scène loopt door in het volgende vak en vormt er één geheel mee;
7. Het vervolg van de processie met een bisschop in vol ornaat (mijter, koorkap en kromstaf), mannen met hoge hoed en processievaandels;
8. Geheel rechts een klein driehoekig glaspaneeltje met tulpen;
9. In de rechter benedenhoek het wapenschild van Lier met rode bloemen.

Het monogram FT komt voor op enkele van de panelen (1, 2, 3, 4 en 5). Het werk bestaat uit grote, in onregelmatige veelhoeken uitgeknipte vellen papier die aan elkaar bevestigd zijn met zwart geschilderde papierstroken. De brede zwarte scheidingen tussen de taferelen suggereren metalen raambruggen waarin de glaspanelen – de zogenaamde glaskalibers – moesten gevat worden.

Problematiek

In zijn aanzet tot een catalogus van het plastisch oeuvre van Felix Timmermans bespreekt José De Ceulaer voor het eerst enigszins uitvoerig dit ontwerp.³ Na de vermelding dat het om een ontwerp gaat voor een glasraam in café *Si bemol* (op de hoek van de Mosdijk en de Aragonstraat, Lier) en een gedetailleerde beschrijving van de verschillende scènes en enkele technische details, besluit hij: 'Ongedateerd. Het ontwerp werd slechts gedeeltelijk in glas uitgevoerd.' Jammer genoeg vermeldt de auteur niet waarop hij zich in 1975 voor deze stellige uitspraak heeft gebaseerd, noch wat hij bedoelt met 'slechts gedeeltelijk uitgevoerd'. In die optiek zouden er hooguit enkele panelen afgewerkt zijn maar zou het glasraam als geheel nooit uitgevoerd en dus misschien ook nooit geplaatst zijn. Of waren er nog meer glasramen gepland?

Hier raakt José De Ceulaer eigenlijk een van de onzekerheden aan in verband met het glasraam. Er bestaat namelijk bij sommige Lierenaars twijfel of het glasraam wel ooit is uitgevoerd en zo ja, of het ook effectief in café *Si bemol* heeft 'gehangen'. En als dat zo is,

³ J. De Ceulaer, *Timmermans als plastisch kunstenaar*. Proeve van catalogus (II), in: *Franciscus en Timmermans*, Jb. FTG, 3, 1975, p. 160, nr. 112.

waar zou het dan wel geplaatst zijn geweest? Zelfs over het verdwijnen van het glasraam bestaat weinig zekerheid en wat erover bekend is, is blijkbaar gebaseerd op overlevering.

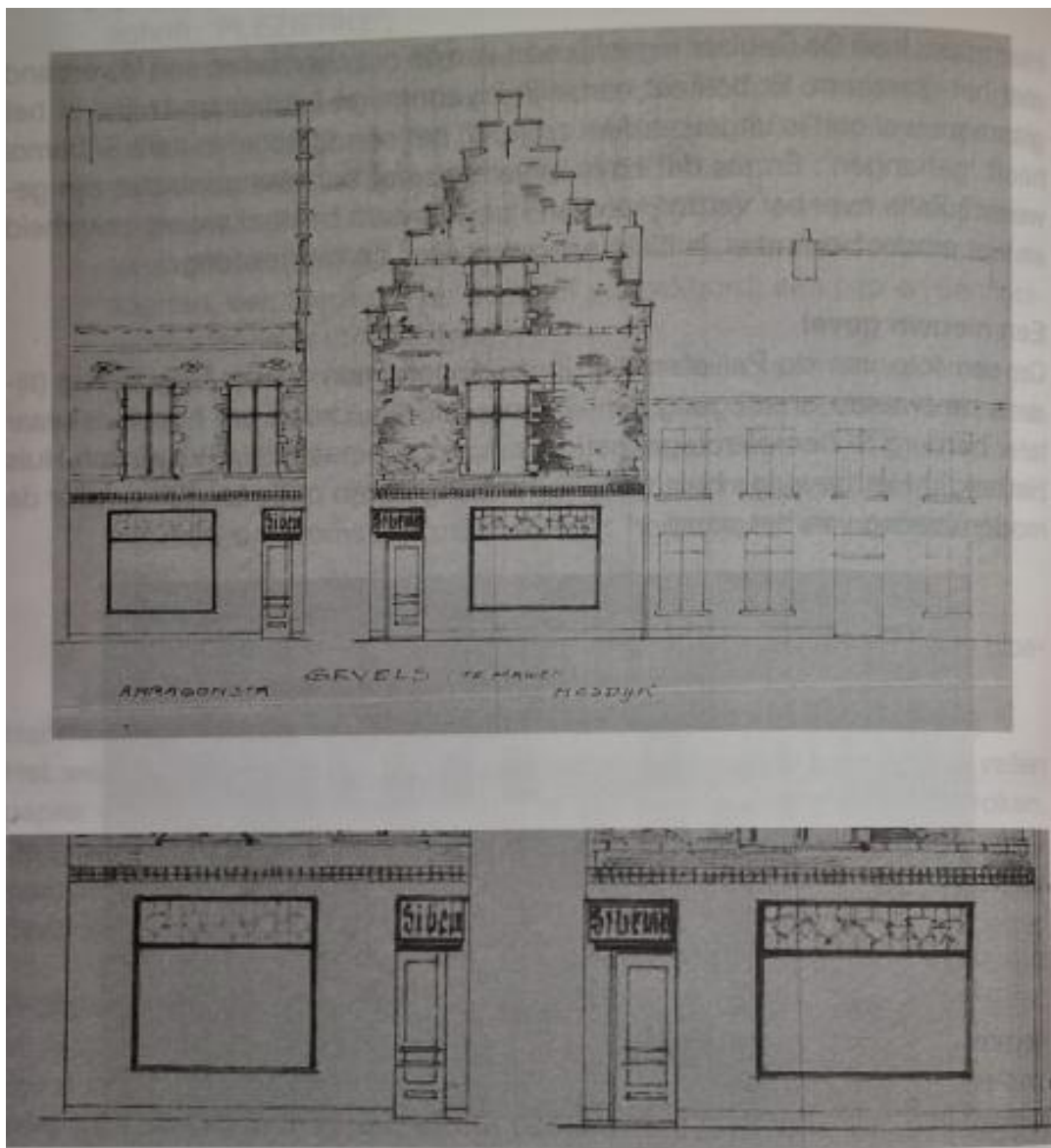
Een nieuwe gevel

Op een foto van de Pallieterstoet in 1928 genomen op de Aragonbrug (tijdens de tweede ommeegang op 17 juni), (Afbeelding 2), droeg het hoekhuis waar later herberg *Si bemol* zou gevestigd zijn, nog de naam 'Het Vlaamsch Huis Herberg'.⁴ Het bewuste huis zien we hier nog in zijn oude toestand, vóór de modernisering van het pand.

Afbeelding 2 - De Pallieterstoet op de Aragonbrug, 17 juni 1928. Op de achtergrond het hoekhuis 'Herberg Het Vlaamsch Huis'. (Stad Lier, Archief Lier – www.kempensergoed.be, nr. SLI001005013).

⁴ Het hoekhuis was voorheen bekend onder de naam 'Het Coperen Sloth' en later ook herberg 'In den Arend'. A. Lens, m.m.v. J. Mortelmans, *Lier in oude prentkaarten*, Zaltbommel, 1971, nr. 110; A. Lens en J. Mortelmans, *Gids voor oud Lier*, Antwerpen-Amsterdam, 1980, p. 117.

Afbeelding 3 - Ontwerp voor een nieuwe gevel voor Mosdijk 1-2 door architect Jozef Meulepas in 1931. Inzet: de nieuwe gevelpui met suggestie van glasramen. (Stad Lier, Archief Lier, Bouwingen, dossier 87/39).

Volgens Arthur Lens en Jos Mortelmans zou in dit hoekhuis al sedert 1930 de herberg *Si bemol* gevestigd zijn,⁵ maar of het café vóór de modernisering toen reeds *Si bemol* heette, zagen we nergens bevestigd.

Voor het bewuste huis echter werd op 12 november 1931 een bouwvergunning afgeleverd aan de eigenaar Oscar Van Rompay (Lier 1899-1997) die het pand op 7 juli 1931 had aangekocht, voor de vernieuwing van de gevel naar ontwerp van de Lierse architect Jozef Meulepas (1880-1950).⁶ (Afbeelding 3). Kunstschilder Oscar Van Rompay

⁵ A. Lens en J. Mortelmans, *Gids voor oud Lier*, Antwerpen-Amsterdam, 1980, p. 117: 'In 1930 de bekende herberg 'Si bémol' met kunstrijke brandglazen naar Felix Timmermans'.

⁶ Archief Lier, Bouwingen, dossier 87/39: 4 november 1932: aanvraag voor een bouwvergunning voor 'veranderingen te doen aan huizen', Mosdijk 1-2.

was, zoals bekend, goed bevriend met Timmermans.⁷ Op dit ontwerp heette de herberg al *Si bemol*⁸ of was het op z'n minst de bedoeling hem na de verbouwing die naam te geven. Volgens het ingediende bouwplan zou het huis verbouwd worden tot een neo-traditionele gevel met trapgevel en zandstenen vensteromlijstingen maar met op de begane grond een moderne pui met twee grote vensters of vitrines en een schuin geplaatste deur op de hoek.

De twee vitrines hadden bovenaan een brede horizontale zone met een suggestie van glas-in-loodraam met een onregelmatig patroon. Ook in de zone boven de deur met opschrift 'Si bemol' was vermoedelijk van meet af aan al een glasraam voorzien.

Het is de enige bouwaanvraag uit de jaren '30 voor dit huis en er zijn ook geen andere plannen of wijzigingen aangetroffen. We mogen er dus van uitgaan dat de verbouwingen in 1932 zijn uitgevoerd, binnen de wettelijke termijn van één jaar. Hoewel er in het dossier geen opmerkingen van de bevoegde ambtenaar zijn terug te vinden, week het uiteindelijke resultaat verrassend sterk af van het ingediende bouwplan. Vond de opdrachtgever dat de traditionele gevel niet paste bij de eigentijdse benedenverdieping of was er iets anders in het geding, feit is dat na de verbouwing de gevels een vrij moderne – zelfs licht modernistische – uitzicht hebben gekregen. Of Jozef Meulepas, die ook stadsarchitect was, er mee voor gezorgd heeft dat deze nieuwe plannen werden uitgevoerd, weten we niet.

Hoe dan ook, het huis werd waarschijnlijk in de loop van het jaar 1932, grondig vernieuwd in opdracht van de eigenaar, vermoedelijk met behoud van de oude kern.⁹ Op de bovenverdiepingen kregen de vensters de voor het interbellum typische verdeling met liggende ruitjes. De pui werd bekleed met zwarte vierkante tegeltjes, de toegangsdeur werd schuin op de hoek geplaatst en de vensters aan de zijde van de Mosdijk werden vervangen door één groot venster, vermoedelijk onderverdeeld in kleinere ruitjes (in glas-in-lood?) waarin de horizontale zone met glasraam behouden bleef. Het algemeen uitzicht is tot vandaag grotendeels bewaard gebleven. Het mag duidelijk zijn dat van het

⁷ Over de vriendschappelijke relatie van Felix Timmermans met Oscar Van Rompay, die o.m. een lijkrede hield bij het graf van Timmermans, zie G. Durnez, *Felix Timmermans, een biografie*, Tielt, 1999, o.m. p. 728, 731 en 775. G. Durnez, *Oscar Van Rompay*, Lier, 2009, p. 12-13 en 34-42. Oscar Van Rompay woonde vlakbij herberg *Si bemol*, in het grote herenhuis aan de Vismarkt/Vredebergstraat waar nu het museum Huis van Oscar is gevestigd.

⁸ De wat merkwaardige naam van de herberg is in wezen een foutieve muziekterm die in bepaalde, vooral Franstalige streken nog gebruikt wordt. 'Mol' was de aanduiding om een noot zachter te laten klinken, in dit geval voor de noot met de oude letterbenaming 'b'. Vandaar 'b-mol', later be-mol (ook wel bemol of bémol). De 'b' werd later o.m. in onze streken 'si' genoemd en zo kwam de aanduiding si-bemol in zwang, wat eigenlijk een pleonasme is. Letterlijk staat er dus si-si-mol, terwijl de correcte aanduiding si-mol hoort te zijn. In de periode dat de herberg zijn naam kreeg – de reden ervoor is nog niet bekend – zat de muziekuitoefening en het muziekonderricht in ons land nog sterk in de Franstalige invloedssfeer, wat het gebruik van deze term verklaart. Met dank aan Geert Hendrix, directeur SAMWD, Lier.

⁹ *Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen. 13n, 1, Provincie Antwerpen, Arrondissement Mechelen, Kanton Lier, Turnhout, 1990, p. 317.*

oorspronkelijke ontwerp enkel de begane grond min of meer conform de goedgekeurde plannen is uitgevoerd.

Maar als er zo sterk van het bouwplan is afgeweken, dan is het ook niet onwaarschijnlijk dat er ook andere wijzigingen zijn doorgevoerd. Daar de werken binnen het jaar moesten uitgevoerd worden, zullen eventuele bijkomende aanpassingen ook wel in 1932 gerealiseerd zijn. Zoals nog zal blijken, is ook de gevel op de begane grond aangepast.

Eugeen Yoors en Si bemol

In tegenstelling tot wat tot nog toe wordt aangenomen, heeft Felix Timmermans geen direct aandeel gehad in de uitwerking van de glasramen voor *Si bemol*. De opdracht ging naar de toen erg bekende glaskunstenaar Eugeen Yoors (Antwerpen 1879-1975).¹⁰ We mogen er wel van uitgaan dat Oscar Van Rompay via Felix Timmermans met Eugeen Yoors in contact is gekomen. Yoors en Timmermans waren in 1931/1932 immers al jaren met elkaar bevriend en hadden o.m. via 'De Pelgrim' nauw contact met elkaar. Zoals bekend heeft Timmermans ook enkele artikels gewijd aan werk van Yoors en had hij kort tevoren, in 1930 nog een toespraak gehouden op een viering naar aanleiding van de 50ste verjaardag van Eugeen Yoors in Antwerpen.¹¹ Yoors beleefde in die periode zijn hoogdagen als kunstenaar. In 1931 was hij volop bezig met diverse grote realisaties zoals o.m. de indrukwekkende glasramen van de Anunciatiekapel van het Heilig-Hartinstituut in Heverlee, de glasramen voor de kapel van het Sint-Lievenscollege in Antwerpen en de glasramen voor de doopkapel van de Kristus Koningkerk in Antwerpen. In 1939 zou Timmermans nog een klein artikeltje laten publiceren naar aanleiding van de 60ste verjaardag van zijn vriend waarin hij trouwens kort naar Yoors' glasramen in *Si bemol* verwees.¹²

Het was duidelijk de bedoeling dat Yoors ontwerpen voor de horizontale glasbanen boven de vitrines en voor het bovenlicht zoals die op het bouwplan voorzien waren, zou leveren, maar de plannen moeten al vlug na de bouwaanvraag gewijzigd zijn. Een van de grote ramen namelijk heeft plaats moeten ruimen voor een raam met andere verhoudingen.

Over hoe de ramen er uiteindelijk zouden uitzien en welke onderwerpen werden voorgesteld was tot nog toe nauwelijks iets bekend.¹³ Dankzij het feit dat een aanzienlijk

¹⁰ Met dank aan Ronald De Preter die ons hierop attendeerde.

¹¹ De tekst van Timmermans verscheen in het huldealbum: *Eugeen Yoors*, Antwerpen, 1930, p. 27-34.

¹² F. Timmermans, Eugeen Yoors 60 jaar! in: *De Maasbode*, 12 december 1939 (ook opgenomen in: *Verheug elkander*. Jb. FTG, 37, 2009, p. 177-178). Hij stuurde het artikel veel te laat, ruim een maand na Yoors' verjaardag (7 november 1939) in.

¹³ Daar deze glasramen in het geheel van het oeuvre van Yoors slechts een detail zijn, worden ze in besprekingen van zijn werk niet of nauwelijks vermeld. Enkel Denijs Peeters verwijst ernaar maar situeert ze in 1930. D. Peeters, *Eugeen Yoors*, Antwerpen, 1955, p. 47: '1930 Zo gaat het leven voorbij – Tijl Uilenspiegel – De Menselijke comédie. Eigendom: Herberg Si bi mol, Lier. (Deze glasramen werden door de oorlog vernield).'

deel van het archief van Eugene Yoors gedeponeerd is bij KADOC in Leuven en het sinds kort wordt geïnventariseerd, kregen we de mogelijkheid ook het dossier over de glasramen van *Si bemol* te raadplegen.¹⁴

Tussen de nagelaten papieren bevinden zich, naast enkele beschrijvingen van de glasramen, ook foto's van de glasramen *in situ*. Hierdoor is het mogelijk zich een goede voorstelling van de glasramen te vormen.¹⁵ Het geheel bestond uit drie ramen: 1. een glas-in-loodraam dat de horizontale band vormde in het raam langs de kant van de Mosdijk; 2. een gebogen bovenlicht boven de toegangsdeur en 3. een rechthoekig raam langsheen de Aragonstraat.¹⁶

De voorstellingen en de diepere betekenis van de verschillende ramen, die hij ook wel onder de gezamenlijke noemer *Comedia Humana* plaatste, omschreef Yoors in zijn eigen woorden als volgt¹⁷:

1. 'Het Menschelijk Leven' ('Zoo gaat het leven voorbij'). (Afbeelding 4)

'Het raam is in vijf paneelen onderverdeeld. Op het eerste zien wij het begin van het leven gesymboliseerd door twee wiegenkindjes die in hun wieg liggen en schreeuwen met wijd open 'bek' zoo als alleen zij maar schreeuwen kunnen. In het tweede paneel zien wij een jong meisje die een fladderende vlinder (illusie symboliseerend) achter volgt. Verder een man en een vrouw elkaar omarmend en zoenend (Het huwelijk). Verder de twee zelfde personages die elkaar de oogen uitkrabben. Op het laatste paneel, nog eens de twee zelfde figuren maar op het eind van het leven; zij zijn nu oud en gebogen met witte haren en witte baard. Zij steunen op krukken, voor hen verschijnt een engel, die de Engel des Dood's is. Met een vinger wijst hij hen aan, met den ander de Hemel. Heel het menschelijk

¹⁴ Leuven, KADOC, Archief Eugene Yoors en Magda Peeters: *Dossier Si be mol, Lier* (zonder nr.). Met dank aan Rie Vermeiren, archiefmedewerkster bij KADOC (Documentatie- en Onderzoekscentrum voor Religie, Cultuur en Samenleving) die ons het bestaan van dit dossier signaleerde.

¹⁵ Met dank aan Kore Yoors, New York, kleinzoon van Eugene Yoors, voor de toelating tot publicatie van de foto's.

¹⁶ Foto's van twee van de glasramen zijn tussen 1934 en 1940 verschenen in een artikel van pater Morlion over eigentijdse Lierse kunstenaars. P. Morlion, *Ontdek Lier*, in: *Kunst*, 5, 1934, nr. 8, p. 249-254. De tekst ervan verscheen, zonder illustraties, ook in *Ons Lier* van 9 december 1934.

¹⁷ De teksten ontleen we aan drie handgeschreven bladen in het handschrift van Magda Peeters. De tekst is door een andere hand ondertekend: Betsie Hollants. Vermoedelijk heeft Yoors de tekst aan zijn vrouw gedictreed en was die bestemd voor publicatie door journaliste Betsie Hollants. We hebben evenwel de indruk dat blad 2 en 3 los van de tekst over de glasramen van *Si bemol* zijn geschreven en er inhoudelijk niets mee te maken hebben. De beschrijving van het bovenlicht evenwel ontbreekt in deze tekst, maar is terug te vinden in een Duitstalig typoscript dat ondertekend is 'Jackie de Bevere', een familielid van Magda Peeters. We geven er een beknopte vertaling van, aangevuld met passages uit het artikel van F.S., *Si-be-mol*, in: *Ons Lier*, 26 november 1933. Fragmenten van de tekst van Eugene Yoors zijn in dit artikel opgenomen, waaruit blijkt dat zijn tekst als perstekst heeft gediend.

leven en de menselijke tragiek en ook de belofte van het eeuwige Leven, ligt in dit glasraam.'

Afbeelding 4 - 'Het Menselijk Leven' of 'Zoo gaat het leven voorbij'. Verdwenen glasraam van Eugene Yoors in herberg Si bemol (1933) (Leuven, KADOC, Archief Eugene en Magda Yoors-Peeters: Dossier 'Si be mol, Lier).

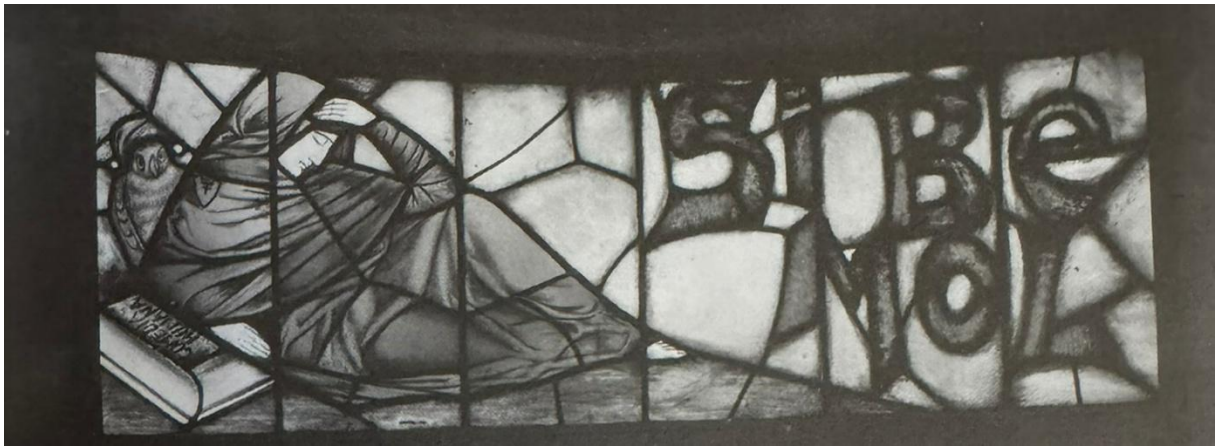
In de linkerbovenhoek van het glasraam kunnen we een kort opschrift in lopend handschrift lezen: *zoo gaat het leven voorbij*. Onderaan op de foto is nog een strook te zien van het glasvenster (mogelijk met een verdeling in glas-in-lood) van het onderste deel van de vitrine.¹⁸

2. *Comedia Humana* [of 'Si be mol'] (Afbeelding 5)

In het raam boven den ingang zit 'De Mensch'. Een in een scharlaken rood gewaad – de kleur van de passie, van bloed en leven – gehulde monumentale figuur zit op de grond en steunt met de rechterelleboog op het boek *Comedia humana* en de linkerhand houdt hij tegen het voorhoofd. Hij symboliseert het hartstochtelijke leven. De mens die daar zit te peinzen over zijn lot, zijn ziel en over het lot der mensen. Hij steunt op een zwaar boek, waarvan de titel 'menselijke comedie' de tegenhanger is van de 'Goddelijke comedie' van Dante. De uil op het boek is de uil van Pallas Athene, het symbool van de wijsheid.

Tegenover de figuur is de naam van de herberg 'Si Be Mol' afgebeeld. Op de foto is duidelijk de licht naar buiten gebogen vorm van bovenlicht te zien.

¹⁸ Daar de foto in het *Dossier Si be mol* van het Archief Yoors-Peeters onvolledig is, nemen we hier de illustratie uit het hiervoor vermelde tijdschrift *Kunst* over.

Afbeelding 5 - Comedia Humana. Bovenlicht Si bemol. Verdwenen glasraam van Eugene Yoors in herberg Si bemol (1933) (Leuven, KADOC, Archief Eugene en Magda Yoors-Peeters, Dossier 'Si be mol, Lier).

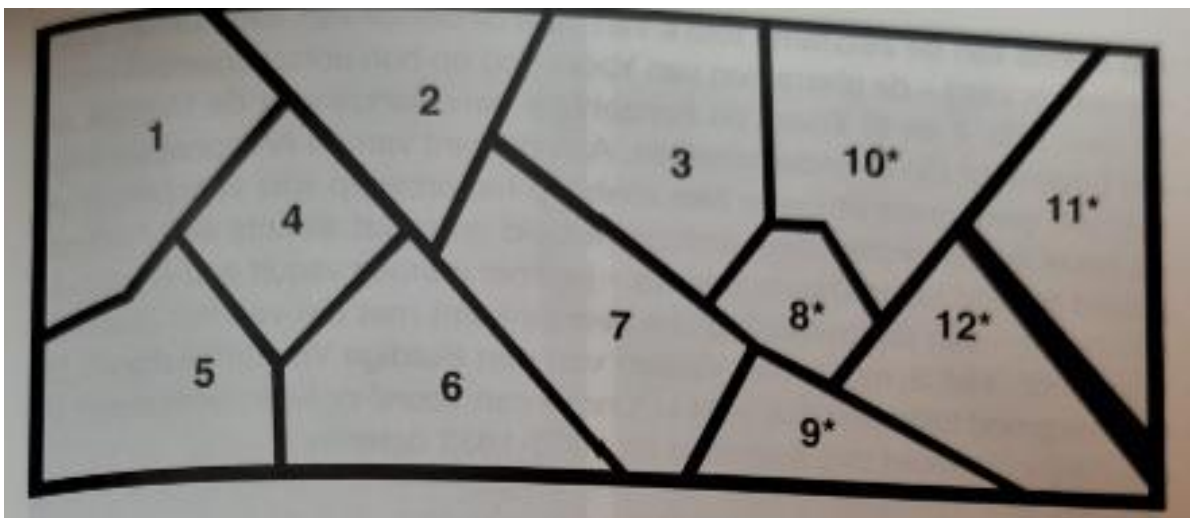
3. 'Het Symbolische Vizioen van den Huidige Wereldtoestand' [ook wel 'Tijl Uilenspiegel' of 'To be or not to be'] (Afbeelding 6)

'In een tweede raam in vakken verdeeld (in hetzelfde huis te Lier) vinden wij een samenvatting, die als het symbolische vizioen is van den huidige wereldtoestand: Hier ligt een man doodmoe en gebroken voor het aanschijn van de sphinx (een Oedipos die het juiste niet heeft kunnen raden) [5]; in een vak daar boven een Mozes die de Tafels der Wet stuk slaat [1]; in een ander nog een razende figuur met een fakkel en een roode dolk [2]. Daar Hamlet met de doodskop en de vraag 'to be or not to be?' [4] Hier de Dood een vurige leeuw die een afwerende oude man wil bespringen [10* en 8*]. Daar een omgekantelde grafsteen waar boven op een uil zit [11* en 12*]. Uit het graf komt Uilenspiegel te voorschijn. In het midden vak van het paneel ligt een franciscaansche monnik op den grond, gestrekt voor een kruisbeeld in gebed, met smekend gevouwen handen [7 en 9*]. De razende figuur met dolk symboliseert het spook van de oorlog, de leeuw staat voor de dood.

In zijn beschrijving vergat Yoors nog het vak bovenaan met de Gulzigheid(?) met twee vretende en slempende mannen [3] en het vak onderaan met de voorstelling van de Gierigheid als een oude vrek die op geldzakken zit [dit laatste wordt wel vermeld in de Duitse versie] [6]

Afbeelding 6 - 'Het Symbolische Vizioen van den Huidige Wereldtoestand' of 'Tijl Uilenspiegel'. Verdwenen glasraam van Eugene Yoors in herberg Si bemol (1933) (Leuven, KADOC, Archief Eugene en Magda Yoors-Peeters: Dossier 'Si bemol, Lier')

Figuur 2 - Raamverdeling van het glasraam 'Het vizioen van den huidige Wereldtoestand' van Eugene Yoors (schema: Jantiene Mees).

Volgens een verklaring van Yoors zelf is hij op het idee van het thema 'Het Menschelijk Leven' gekomen toen zijn vrouw op een ochtend voor de kinderen het liedje van Pol De Mont en Jef Van Hoof 'Rits! zoo vaart het leven voorbij' zong. Hij dacht meteen aan *Si*

bemol.¹⁹ Volgens de notities van Yoors waren dit de eerste glasramen die hij voor een particulier ontwierp.²⁰

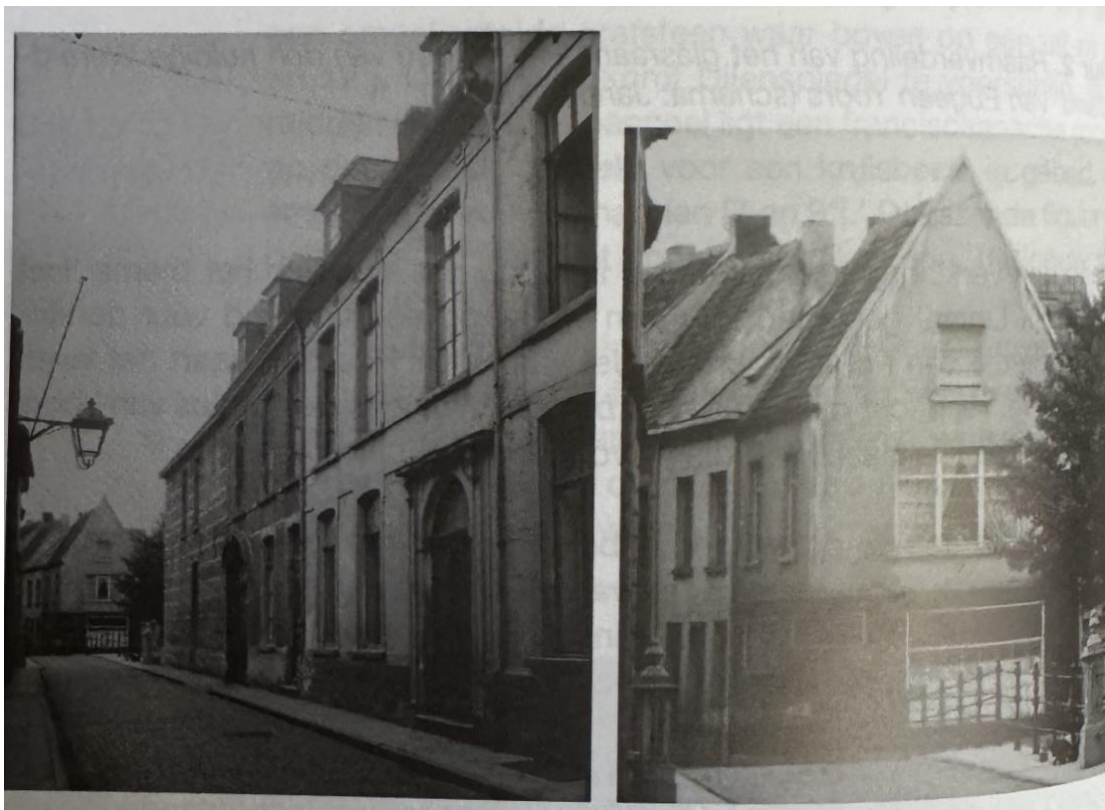
Wanneer Yoors aan de ontwerpen is begonnen, is niet bekend. Zijn de onderhandelingen al vóór het indienen van de bouwplannen begonnen, bv. in 1930, zoals Denijs Peeters schijnt te insinueren – de suggestie van glas-in-loodramen op de ingediende plannen kan daar op wijzen – of is de uitwerking pas nadien effectief van start gegaan? Dat valt voorlopig niet uit te maken, maar dat de bouwplannen, ook die van de begane grond, in de loop van 1932 ingrijpend zijn gewijzigd kan samenhangen met de voortschrijdende ideeën van Eugene Yoors. Het raam met het thema 'Het Symbolische Vizioen van den Huidige Wereldtoestand' heeft immers heel andere verhoudingen dan de zone voor een glasraam op het originele bouwplan.

Op enkele van de zeldzame foto's van café *Si bemol* van vóór 1940²¹ zijn - weliswaar vaag - de glasramen van Yoors nog op hun oorspronkelijke plaats te zien. (Afbeelding 7 en Afbeelding 8) Zowel de horizontale band langsheen de Mosdijk als het bovenlicht zijn te onderscheiden. Aan de kant van de Aragonstraat blijkt evenwel geen grote vitrine te zien zoals op het ontwerp was voorzien, maar de gevel is hier grotendeels dichtgemetseld en bevat slechts een hooggeplaatst liggend raam. Daarin zien we – jammer genoeg vanuit een erg schuin standpunt – een raamverdeling die overeenkomt met die van het glasraam van Yoors' 'Het Symbolische Vizioen van den Huidige Wereldtoestand'. De begane grond blijkt hier dus echt in functie van Yoors' ontwerp aangepast en deze wijziging moet dus eveneens uit 1932-1933 dateren.

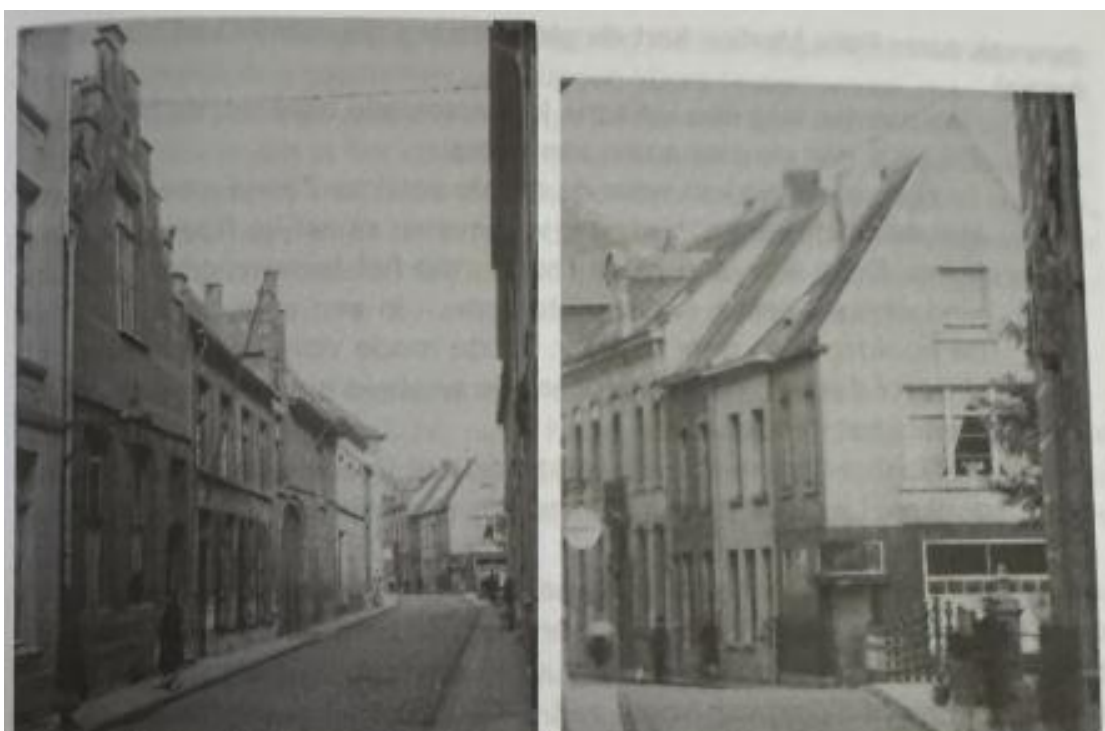
¹⁹ F.S., Si-be-mol, in: *Ons Lier*, 26 november 1933. De tekst van Pol De Mont komt uit het kinderliedje *Oude volkswijze* uit 1910 dat Jef Van Hoof heeft getoonzet en in 1921 werd uitgegeven door Den Crans (Antwerpen). In het liedje luidt de tekst echter: 'Rits!.. zoo vaart er het leven voorbij!'. Zie: Luc Leytens, *Thematische catalogus van de werken van Jef van Hoof*, Brussel, 1994, p. 91-92, opus 45. Met dank aan Marc Somers.

²⁰ Volgens Denijs Peeters waren er nog twee andere, oudere ramen in particulier bezit, maar wellicht waren die niet in opdracht ontworpen en uitgevoerd, maar door de toenmalige eigenaars als dusdanig aangekocht. D. Peeters, *ibidem*.

²¹ Op de weinige foto's die we gevonden hebben, is de herberg nooit het eigenlijke onderwerp, maar hooguit de toevallige achtergrond. De voor die tijd moderne gevel beantwoordde ongetwijfeld niet aan het romantisch-pittoresk beeld van Lier dat men aan de buitenwereld wilde tonen. Dat verklaart wellicht het gebrek aan foto's van dit specifieke hoekje van Lier terwijl de andere gezichten, richting Mosdijk, Kerkstraat, Hof van Lier en Vismarkt wel veelvuldig voorkomen op foto's en prentkaarten. Ook in toeristische gidsen over Lier blinkt herberg *Si bemol* uit door afwezigheid.

Afbeelding 7 - De Kerkstraat met op de achtergrond herberg Si bemol. Foto Bernard Janssens, vóór 1940. Inzet: herberg Si bemol. (Stad Lier, Archief Lier - www.kempenserfgoed.be SLI001000574).

Afbeelding 8 - De Kerkstraat met op de achtergrond herberg Si bemol. Foto Bernard Janssens, vóór 1940. Inzet: herberg Si bemol. (Stad Lier, Archief Lier - www.kempenserfgoed.be SLI001000580).

Als vakman heeft kunstenaar Eugene Yoors hier gebruik gemaakt van de brandglastechniek waarbij hij speelde met de glaskalibers van verschillend formaat en

kleur(nuance) in functie van de voorstelling. Zoals het hoort waren deze kalibers door middel van loodstrippen samengevoegd tot grote panelen die ofwel door bindroeden verstevigd en onderverdeeld werden (bv. in 'Het Menschelijk Leven' en in 'Comedia Humana') ofwel gevat in een steviger constructie die samengesteld was uit metalen (ijzeren of bronzen) raambruggen en brugijzers ('Het Symbolische Vizioen van den Huidige Wereldtoestand').

Over de glasramen van Yoors voor *Si bemol* is voor zover bekend weinig verschenen. Zeker in de jaren '30 ging alle aandacht uit naar de grote realisaties van de kunstenaar in Vlaanderen en Congo, zoals de kapel van het H. Hartinstituut in Heverlee, maar ook de glasramen voor het Sint-Lievenscollege en de Sint-Lutgardisschool in Antwerpen en later ook de mislukking voor de H. Hartkerk in Lier. Kleinere verwezenlijkingen als dit café kwamen dan ook niet ter sprake. Zelfs kort na de voltooiing werd er in de pers nauwelijks iets over vermeld. Enkel in zijn artikel over eigentijdse Lierse kunstenaars besprak pater Felix Morlion kort de gloednieuwe glasramen van herberg *Si bemol*:

'We moeten nog één Liersche kunstprestatie citeren: de herberg SI BE MOL met de glasramen van Yoors. Er zijn weinig werken waar de groote schilder Zonne meer kans gekregen heeft vurige, vadsige, verhevene, zinnelijke figuren te doen leven. Door een lang raam rechts rukt het leven voorbij: huilende kindschheid, liefde, twist, ouderdom..., in een ander, links, woelen de hoofdzonden door mekaar. En de roode vlam der zonne, stuwt, slaat, of zinderd [sic] door alles. De wijsheid rust aan het einde van alles in het middenraam. Lier is dus anders dan de verstrooide of Baedekerstrouwe toeristen denken. Lier leeft naar buiten en ook naar binnen. [...].'²²

Journalist F.S. vertelt in het lokale weekblad *Ons Lier* over de opening van de herberg in november 1933²³ en daarin komen de glasramen uitvoerig aan bod, met een beschrijving die de auteur blijkbaar grotendeels ontleend heeft aan de persmededeling van Yoors zelf. De auteur was overigens vol lof over de warme kleuren die vanuit de herberg naar buiten schenen en het interieur straalde volgens hem helemaal een eigentijdse geest uit:

'[...] Bij avond wandelen een intensiteit en een kleurenwarmte in de ramen die u doen blijven staan, doen bewonderen en lezen als in een boek. Dit kunstgedeelte is van den Heer Yoors uit Antwerpen, die zoowat 400 glasramen voor onze kerken maakte. Yoors is gewoon vrij uit zijn kleuren te laten spreken en te laten zingen. En wat een pracht van een inspiratie!

²² P. Morlion, Ontdek Lier, in: *Kunst*, 5, 1934, p. 253.

²³ F.S., Si-be-mol, in: *Ons Lier*, 26 november 1933.

[...] En binnen in het café, wat een harmonieuze [sic] van architectuur. Het is de liggende lijn van het modernisme en er is geen sprang meer van het verouderd romantisme. Over dit punt is een tweede artikel te schrijven. Kortom het is een kunststuk waarvoor wij den Heer Oscar Van Rompaye hartelijk danken'.

Volgens dezelfde schrijver was de eigenaar op het enig idee gekomen 'een gebouw te ontwerpen en laten op te trekken, waar kunstenaars, intellectuelen en alle mensen samenhoren die gevoel hebben voor kunst, gekaderd in een mooie omgeving.'

De vrij moderne verbouwing van de herberg met een eigentijds interieur waar bovendien ook nog glasramen van Eugene Yoors te zien waren, maakten van het café alleszins een voor Lier weinig traditioneel maar wel in het oog springend etablissement in het historische hart van de stad. Op welke doelgroep Oscar Van Rompay met deze drastische verbouwing mikte, weten we niet, maar naar verluidt was de herberg in de jaren '30 inderdaad een trefpunt voor Lierse kunstenaars zoals Ons Lier had gehoopt en ook de Lierse studentenclub 'De Dolfijnen' zou er zijn vergaderingen hebben gehouden.

Over het eigenlijke ontstaansproces, de ontstaansperiode en de precieze fasering zijn we slecht ingelicht, maar het is wel zeker dat, blijkens het artikel van F.S. in Ons Lier, de herberg bij de opening eind november 1933 helemaal vernieuwd en volledig ingericht was, zowel de gevel, de gelagzaal als de glasramen.

Vernieling

In Lier is steeds verteld dat het glasraam van Timmermans vernield zou zijn tijdens de meidagen van 1940, tijdens de Achttiendaagse Veldtocht van het Belgische leger bij de inval van de Duitse troepen aan het begin van de Tweede Wereldoorlog. In Lier trachtte men, net als in 1914 de opmars van Duitse troepen te stuiten door het opblazen van de bruggen over de Nete, ook die van de Binnennete, meer bepaald in de nacht van 17 op 18 mei.²⁴ Ook de Aragonbrug moest er toen aan geloven. Gezien de onmiddellijke nabijheid van herberg Si bemol zou het glasraam van Timmermans toen ook vernield of onherroepelijk beschadigd zijn.²⁵

Ook dit verhaal kunnen we nu naar het rijk der fabelen verwijzen. Uit het voorgaande is nu wel gebleken dat de drie glasramen van Yoors sedert 1933 de gelagzaal van de herberg sierden. Met andere woorden: de glasramen die ten gevolge van het opblazen van de Aragonbrug zijn vernield, zijn de ramen van Eugene Yoors. Door de nabijheid van de explosie kregen zij de volle impact van de luchtverplaatsing te verwerken. Dat is duidelijk te zien op de foto van de vernielde Aragonbrug bij het begin van de Duitse

²⁴ W. Govaerts, *Lier 40-45. Bevochten, bezet, bevrijd*, Erembodegem, 2014, (*Bijdragen tot de geschiedenis van de stad Lier*, 7), p. 30.

²⁵ Zie o.m.: A. Lens en J. Mortelmans, *Gids voor oud Lier*, Antwerpen-Amsterdam, 1980, p. 117.

bezetting in mei 1940.²⁶ (Afbeelding 9) De dakpannen van de huizen in de Aragonstraat en op de Mosdijk zijn grotendeels weggeblazen en liggen wanordelijk op de daken en in de vensters van de huizen schijnt geen ruit meer heel te zijn. In die omstandigheden zou het een klein wonder heten, mochten de glasramen van Yoors de ontploffing hebben overleefd.

Afbeelding 9 - De op 17 mei 1940 verwoeste Aragonbrug aan de Kerkstraat met op de achtergrond de beschadigde herberg Si bemol (voormalige collectie Leo Op de Beeck) (met dank aan Wim Govaerts voor de toelating tot publicatie).

Toen Oscar van Rompay die net als de meeste Lierenaars de stad was ontvlucht bij de inval van de Duitse troepen, enkele weken later, na de capitulatie naar Lier terugkeerde, vond hij zijn eigen woonhuis gelukkig wel onbeschadigd terug, maar zijn herberg daarentegen was deerlijk toegetakeld.

Een kunstenaarsduo Timmermans-Van Rompay

Nu het duidelijk is dat de oorspronkelijke glasramen van herberg *Si bemol* van de hand van Eugene Yoors waren en er zeker tot 17 mei 1940 aanwezig waren, rijst de vraag hoe

²⁶ W. Govaerts, *Lier 40-45. Bevochten, bezet, bevrijd*, Erembodegem, 2014, (*Bijdragen tot de geschiedenis van de stad Lier*, 7), p. 39.

het glasraamontwerp van Felix Timmermans in dit verhaal past. Dat het ontwerp van Timmermans bestemd was voor café *Si bemol*, staat buiten kijf. Dat blijkt al voldoende uit het opschrift van de herberg op het ontwerp zelf. Maar is het ook effectief uitgevoerd en waar en wanneer is het dan geplaatst? Ook daarover bestaat tot nog toe onduidelijkheid en zelfs de uitvoering is wel eens in twijfel getrokken. Zoals hierboven reeds vermeld, beweerde José De Ceulaer in 1975 dat het glasraam slechts gedeeltelijk was gerealiseerd. Gommaar Timmermans echter verzekert dat het glasraam wel degelijk is uitgevoerd.

Zo'n anderhalve maand na de inval van het Duitse leger keerden stilaan meer en meer Lierenaars terug naar hun stad. Zij vonden de Netestad gelukkig slechts licht gehavend terug. Vooral het doen springen van de bruggen had schade aangericht. Die littekens vielen natuurlijk erg op. In het weekblad *Ons Lier* van 7 juli 1940 (jrg. 26, nr. 27) – een van de eerste nummers die sedert het begin van de bezetting zijn verschenen – werd dit natuurlijk ook besproken. De redactie vond

'... dat ons stadje thans nogal wat beter gespaard werd dan in 1914 en ... dat er absoluut geen kunstwerken zijn verloren gegaan ... behalve dan die zoo heerlijke gebrande glasramen van 'Si-bé-mol', die een der meest interessante werken waren van meester Eugene Yoors. En dat cafétje staat daar thans lijk iemand, die men zijn oogen heeft uitgeslagen. Zonder leven haast en zonder ziel.

Maar het zal niet lang duren, heeft men ons verteld, want Felix Timmermans en Oscar Van Rompay zijn al lang bezig met er wat anders voor te verzinnen!

Toen zijn we die beide artisten gaan opzoeken en – om het met een groot journalistiek woord te zeggen – gaan interviewen. Het is misschien wat vroeg om alles te verklappen. Dat zullen we over een paar weken eens in den breede doen. Maar nu kunnen we al zeggen dat, naar ontwerpen en teekeningen van Timmermans, Oscar Van Rompay ééinig-mooie tafereeltjes op glas aan het schilderen is. Tafereeltjes, die alle betrekking hebben op het Vlaamsche – en bij voorkeur Liersche – volksleven. Folklore dus. De geest en de ziel van het vlaamsche volk in kleuren gezet.

De beide artisten werken er duchtig aan voort en over een maand zal vermoedelijk de eerste raam er al instaan.'

De voorspelling van *Ons Lier* ten spijt, was het eerste raam na twee maanden nog niet klaar. Het weekblad wist op 15 september te melden:

'Aan de glasramen van het stemmige lokaal Si-Be-Mol op de Mosdijk wordt onverdrote[n] door het duo Fé Timmermans-Oscar Van Rompay voortgewerkt. Ze beloven niet alleen fel interessant maar ook waarachtig kunstvol te zijn. Gelijk mijn lezers misschien wel weten weurt het Liersche leven op deze ramen voorgesteld. Zoowel het godsdienstige als het geestelijk leven van het Lierke-

Plezierke krijgen er hun deel en plaats. Allo Oscar, laat het vooruitgaan hé, da w' het kunnen komen bewonderen.'

Uit dit korte krantenartikeltje uit *Ons Lier* kunnen we alvast enkele duidelijke conclusies trekken. Er blijkt nl. uit dat Oscar Van Rompay al vóór 7 juli in Lier was gearriveerd en al onmiddellijk met Felix Timmermans contact had opgenomen.²⁷ Timmermans zelf was al naar Lier teruggekeerd op 29 mei. Het is opvallend dat een van de eerste activiteiten van Oscar Van Rompay het herstel van de ramen van het café betrof. Dat was uiteraard een noodzaak opdat het café opnieuw in gebruik zou kunnen genomen worden en de bewoners het huis zouden kunnen betrekken, maar Oscar Van Rompay wilde duidelijk opnieuw gekleurde en gehistorieerde ramen plaatsen. Aan Eugeen Yoors kon hij op dat moment alleszins niet vragen een nieuw glasraam te ontwerpen, want die verbleef tijdens de oorlog in Engeland en gebrandschilderd glas was erg duur. Hij zag zich dus verplicht zelf naar een andere oplossing te zoeken. In dit geval was het invullen van een van de bestaande ramen met grote beschilderde glaskalibers van gewoon kleurloos vensterglas met dezelfde afmetingen en vorm aangewezen.

Al kort na hun terugkeer van de vlucht hadden beide kunstenaars al plannen gesmeed en zelfs al een concreet idee uitgewerkt. Nog vóór het verschijnen van het artikel had Felix Timmermans blijkbaar al 'ontwerpen' gemaakt en was Oscar Van Rompay al meteen aan het schilderen geslagen. Het zou dus een samenwerking tussen beide kunstenaars worden: Timmermans voor het ontwerp, Oscar Van Rompay voor de uitvoering.

Het artikel in *Ons Lier* insinueert ook dat de beide heren aanvankelijk met de gedachte rondliepen alle vernielde ramen van Yoors te vervangen door glasramen naar ontwerp van Felix Timmermans. Er is in ieder geval maar één ontwerp voor één raam bewaard gebleven, en het blijft maar de vraag of Felix Timmermans ooit wel een ontwerp voor de twee andere heeft geleverd. Daar is in ieder geval voorlopig geen spoor van te bekennen, ook al liet Gommar Timmermans ons verstaan dat hij altijd gehoord had dat het de bedoeling was geweest ook een glasraam voor het raam langsheen de Mosdijk te maken. *Ons Lier* heeft na de herinnering van 15 september niets meer gemeld over de voortgang van het schilderwerk, althans we hebben niets meer gevonden voor 1940-

²⁷ Tijdens de oorlogsperiode betekenden Timmermans en Van Rompay een grote steun voor elkaar en hadden ze ook zeer frequent contact. Samen lagen ze bv aan de basis van de stichting van de Lierse afdeling van de Vlaamse Kunstenaarsgilde in de zomer van 1940 en op 22 mei 1943 hield Timmermans een toespraak bij de opening van de tentoonstelling van Van Rompay's werk in Antwerpen. De tekst ervan werd in opdracht van 'Volk en Kunst' als brochure uitgegeven in de reeks 'Kunstenaars van Heden' door De Standaard-boekhandel: F. Timmermans, *Oscar Van Rompay*, Antwerpen, 1943. Ze moedigden elkaar aan om vooral te blijven schilderen en schrijven. Zie G. Durnez, *Felix Timmermans, een biografie*, Tielt, 1999 p. 628, 639 en G. Durnez, *Oscar Van Rompay*, Lier, 2009, p. 35 e.v.

1944. Het is dus niet bekend wanneer het glasraam 'Lierke Plezierke' uiteindelijk voltooid was.

Oorlogsschade

Ook al was de Aragonbrug opgeblazen door het zich terugtrekkende Belgische leger, toch kwam de schade aan het café in aanmerking voor oorlogsschade. Volgens het proces-verbaal van Eugène Van Ouytsel, architect-expert dd. 14 mei 1942 had 'deze eigendom zeer veel schade geleden aan daken, zin(k)werk, bezettingswerk, plafonds, vloeren, ramen, glaswerk, cafemeubilering. [...].

Het dient gezegd te worden dat dezen eigendom op zeer verzorgde wijze was afgewerkt. De verbruikzaal kon aanzien worden als een der best ingerichte lokalen in de stad en was met veel kunstzin aangelegd. Buiten een smaakvolle versiering waren de ramen in cafe bekleed met kunstvol glaswerk van den vermaarden glasschilder Eugene Joors. Dit kunstglas is ook vernield, buiten het paneel dat aan de achterzijde tegenaan de muur staat, hetwelk echter door den luchtdruk is beschadigd geweest.²⁸

Het is wel niet duidelijk wat er bedoeld wordt met 'buiten het paneel dat aan de achterzijde tegenaan de muur staat.' Dat zou door de luchtdruk beschadigd zijn maar niet vernield. Wellicht bevond er zich in de gelagzaal nog een glasraam in een lichtbak, want het lijkt ons twijfelachtig of, gezien de formulering, hier sprake is van het glasraam 'Het Symbolische Vizioen van den Huidige Wereldtoestand' van Yoors. In alle teruggevonden documentatie over de glasramen van Eugene Yoors, inclusief zijn eigen notities, is steeds sprake van slechts drie ramen en alle drie de ramen bevonden zich in de wanden van de buitengevels. Nooit is er een verwijzing naar een (vierde) raam 'dat aan de achterzijde tegenaan de muur staat'. Het blijft dus een open vraag op welk glasraam dit sloeg, maar het lijkt onwaarschijnlijk dat hiermee een raam van Yoors is bedoeld.

In zijn verslag geeft Eugène Van Ouytsel een opgave van de 'rekeningen van uitgevoerde werken Si-Be-Mol' en een kort overzicht van de nog uit te voeren werken. Hieronder vinden we terug 'Kunstglasramen v/h huis E. Joors waarde 1939'. De waarde van deze kunstglasramen bedroeg volgens die raming 12.000 fr. Dit geeft de indruk dat Oscar van Rompay in mei 1942 nog met de gedachte speelde nieuwe glasramen door Eugene Yoors te laten maken.

Uit het dossier bleek overigens ook dat glazenmaker Anssoms volgens de factuur van 8 augustus 1941 voor drie huizen van Oscar Van Rompay glas had geleverd en geplaatst, o.a. '1 [ruit?] 100 x 255 volgens tekening ingezet'. De afmetingen en de aanduiding

²⁸ Brussel, Algemeen Rijksarchief, Rijksarchief 2, Oorlogsschadedossiers provincie Antwerpen, individueel dossier nr.1070307: Lier, Mosdijk 1. Met dank aan Wim Govaerts die ons de informatie in verband met het schadedossier en de wederopbouw welwillend ter beschikking stelde.

'volgens teekening' zouden overeen kunnen komen met het bewuste glasraam aan de zijde van de Aragonstraat. Dat betekent dat pas in juli of augustus 1941 dit en de andere vensters van *Si Bemol* definitief van ruiten zouden voorzien zijn geweest. Dit lijkt ons eerder onwaarschijnlijk, zodat het meer aanvaardbaar is dat deze afrekening bedoeld was als bewijsstuk door de architect-expert opgevraagd voor het dossier.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog is het café nog een tweede maal beschadigd geraakt. Op 27 oktober 1944 was in de buurt een vliegende bom ingeslagen die opnieuw aan een aantal huizen van Oscar Van Rompay schade had toegebracht. Ook nu waren in café *Si Bemol* deuren en ramen losgerukt en glas gebroken, maar het dossier vermeldt geen specificaties. Daardoor blijft het onzeker of ook nu een glasraam, bijvoorbeeld dat wat Felix Timmermans en Oscar Van Rompay in 1940 begonnen waren, vernield of beschadigd was.²⁹

Het dossier met de aanvraag tot schadevergoeding zou pas in 1956 afgehandeld worden. In het verslag voor de definitieve vergoeding merkte de bevoegde ambtenaar op 29 februari 1956 o.a. nog op:

'Gesindeerde stoffeerde het café op zeer moderne wijze in 1937³⁰ (zeer kostelijk – o.a. Kunstglasramen van E. YOORS) en gaf het als dusdanig in huur aan derden. [...]

De prijzen liggen veel te hoog. (aangifte Commissariaat-Generaal is nochtans gelijkluidend). Er dient nochtans rekening gehouden met de zware kosten welke gesindeerde in 1937 exposeerde om het café zo modern mogelijk en terzelfdertijd kunstzinnig in te richten. (intussen toch reeds enigszins verouderd) zo wordt bv. onder post 6: speciale moderne luster bedoeld: een soort onrechtstreekse verlichting aangebracht onder een met glas bekleed geraamte van circa 3 m op 0,50 m.'

²⁹ Ibidem.

³⁰ Vermoedelijk een tikfout voor 1932 of 1933.

Afbeelding 10 - De gelagzaal op het einde van de jaren '40. Bemerkt links boven, in fel tegenlicht, een fragment van het glasraam. (Met dank aan mevrouw Jonna Zander, Lier).

Zoek de verschillen

Wanneer we het ontwerp van Timmermans naast de foto van Yoors' glasraam 'Het Symbolische Vizioen van den Huidige Wereldtoestand' leggen, valt meteen op dat de raamverdeling vrijwel geheel overeenstemt. Het is dus zeker dat Timmermans' ontwerp bedoeld was om het vernielde raam van Yoors opnieuw een gehistoriseerde invulling te geven.

Er is wel een belangrijk verschil te zien: het ontwerp van Timmermans is aan de rechterzijde aanzienlijk korter. Daardoor zijn er een aantal vakken minder (nl. 8*, 9*, 10*, 11* en 12* van Yoors (Figuur 2)). Op het ontwerp is de raambrug tussen vak 3 en 10* naar onderen doorgetrokken en vormt zo het rechtse deel van de omlijsting waardoor vakken 8* en 9* gehalveerd werden (8 en 9). Op het ontwerp kregen die een eerder neutrale opvulling met bloemen en het stadswapen.

Naar de reden ervan kunnen we alleen maar gissen. Eén is dat de ontwerptekeningen voor de meest rechtse vakken (8*, 9*, 10* en 13*) beschadigd of verloren zijn geraakt en dat Timmermans zijn eigen ontwerp wat kleiner heeft gemaakt en de doorsneden vakken 8* en 9* met de bloempjes en het Lierse wapenschild heeft ingevuld. Of misschien was het hele ontwerp gewoon te groot (vermoedelijk ruim 2,60 m lang) om in huis op te hangen...

Een andere verklaring zou kunnen zijn dat die zijde van het raam het ergst beschadigd was en de raambruggen te zeer verbogen bleken om nog hersteld te worden. In die veronderstelling zou Oscar Van Rompay met de gedachte gespeeld hebben een kleiner raam te laten maken met behoud van de raambruggen die nog in goede staat waren. De rest van de raamopening aan de rechterzijde zou in dat geval opgevuld of dichtgemetseld worden. In dat geval was Timmermans' ontwerp bedoeld voor een kleiner venster.

Tegen deze laatste mogelijkheid pleiten wel een aantal andere vaststellingen die uit bestaand fotomateriaal zijn af te leiden.

Dank zij het uitgebreide aanbod aan historische foto's van o.m. Lier op de erfgoedbank Kempens Karakter (van de gelijknamige erfgoedcel) kwamen we op het spoor van een foto uit 1949 van de leden van het Christen Middenstandorkest (o.l.v. Gerard Schroons) die zich hebben laten fotograferen vóór café *Si bemol* (Afbeelding 11). De foto is genomen naar aanleiding van de viering van Henri Van Engelen, zaakvoerder van de gelijknamige muziekinstrumentenfabriek in de Lisperstraat.

Op deze foto wordt de kijker uitzonderlijk ook een blik gegund op de zijgevel aan de Aragonstraat, een gevel die op de meeste foto's grotendeels buiten beeld blijft. Hier is duidelijk te zien dat zich in de Aragonstraat op ca. 1,75 m hoogte een langwerpig liggend venster – aan de schuine stand van het raam te zien blijkbaar een klapraam (type 'valraam') – bevond waarin overduidelijk een glasraam was aangebracht met eenzelfde indeling als het glasraam van Yoors. In het bijhorende commentaar op de beeldbank wees stadsgids Hugo Broes reeds terecht op dit voor de meesten onopvallende detail.

Daar de foto buiten en overdag is genomen en vanuit het café geen licht door het raam valt, is er van de voorstellingen met moeite iets te onderscheiden. Bepaalde vlekken en details op de panelen komen echter exact overeen met de afbeeldingen op het ontwerp van Timmermans. Daaruit blijkt dat het door Timmermans ontworpen glasraam ook zeker is uitgevoerd. Het glasraam op de foto echter heeft dezelfde indeling en afmetingen als dat van Yoors.

Een nadere vergelijking van het glasraam op de foto met het bestaande ontwerp levert echter nog een andere bijkomende vaststelling op. De raamverdeling daar blijkt niet alleen niet helemaal identiek aan die van het nog bestaande ontwerp maar verschilt ook nog eens van die van Yoors. Helemaal links op de foto – dus in werkelijkheid, gezien vanuit het interieur, aan de rechterkant van het glasraam – blijken net als bij Yoors nog enkele glaspanelen extra aanwezig, alleen zijn de vakken 11* en 12* nu vervangen door één groot paneel (13*). (Figuur 3). Was deze raambrug toch beschadigd of vonden Timmermans en Oscar Van Rompay deze afwijkende, opvallend brede en zware raambrug te storend in het geheel en is die daarom verwijderd?

Op de foto krijgen we de stellige indruk dat deze meest rechtse panelen beschilderd zijn, maar wat er was afgebeeld, valt onmogelijk uit te maken.

Uit het voorgaande kunnen we alleszins concluderen dat Timmermans voor het vernielde raam een nieuw ontwerp heeft geleverd. Dit ontwerp is niet in zijn geheel overgeleverd, maar het bewaarde ontwerp is aan de rechterkant korter dan het uitgevoerde raam.

Vergeleken met Yoors' glasraam heeft Timmermans inhoudelijk wel een totaal andere invulling aan het glasraam gegeven. Gaf Yoors met zijn glasraam 'Het Symbolische Vizioen van den Huidige Wereldtoestand' blijk van een – in de context van zijn tijd zeer begrijpelijk – somber en pessimistisch mensbeeld, met geweld, wanhoop, vertwijfeling, angst maar ook berusting, nog versterkt door de agressieve uitstraling van de chaotische schikking van de vakken met hun onregelmatige, onrustige vormen, scherpe hoeken en dikke, zware omlijstingen, dan heeft Timmermans in hetzelfde raamwerk met 'Lierke Plezierke' – een vrolijke synthese van al het goede van zijn geboortestad – een positief en opbeurend signaal gegeven in die moeilijke, donkere oorlogsperiode.

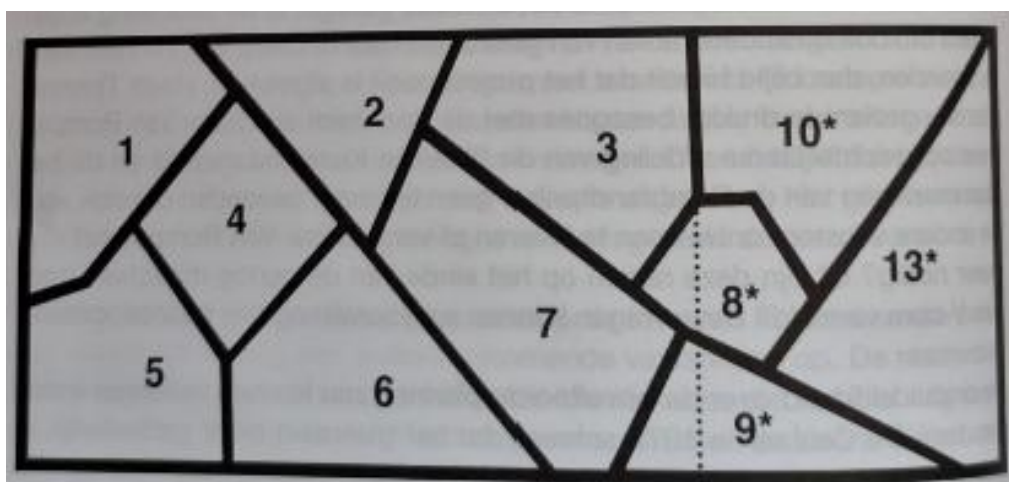
Wat de andere ramen betreft: op deze foto (Afbeelding 11) valt duidelijk op te maken dat die glasramen van Yoors niet meer vervangen werden. Het gebogen bovenlicht is blijkbaar dichtgemetseld of met een houten plaat afgedicht en het glasraam (met 'Het Menschelijk Leven') in de vitrine langsheen de Mosdijk is vervangen door een donker gekleurde en in tweeën gedeelde maar verder onversierde ruit. Als het, zoals hierboven reeds gezegd, al de bedoeling geweest om ook de andere ramen van glasramen naar ontwerp van Timmermans te voorzien, dan blijkt hieruit dat het project nooit is afgewerkt. Heeft Timmermans – gezien de drukke besognes met de door hem en Oscar Van Rompay mee opgerichte Lierse afdeling van de Vlaamse Kunstenaarsgilde en de beslommeringen van de Rembrandtprijs – geen tijd meer gevonden om ook voor de andere vensters ontwerpen te leveren of vond Oscar Van Rompay het niet meer nodig? Of zijn deze ramen op het einde van de oorlog misschien door een V-bom vernield? Deze vragen kunnen we vooralsnog niet beantwoorden.

De onduidelijkheid over de onvoltooide plannen zou kunnen verklaren waarom José De Ceulaer in 1975 schreef dat het glasraam maar gedeeltelijk in glas is uitgevoerd.

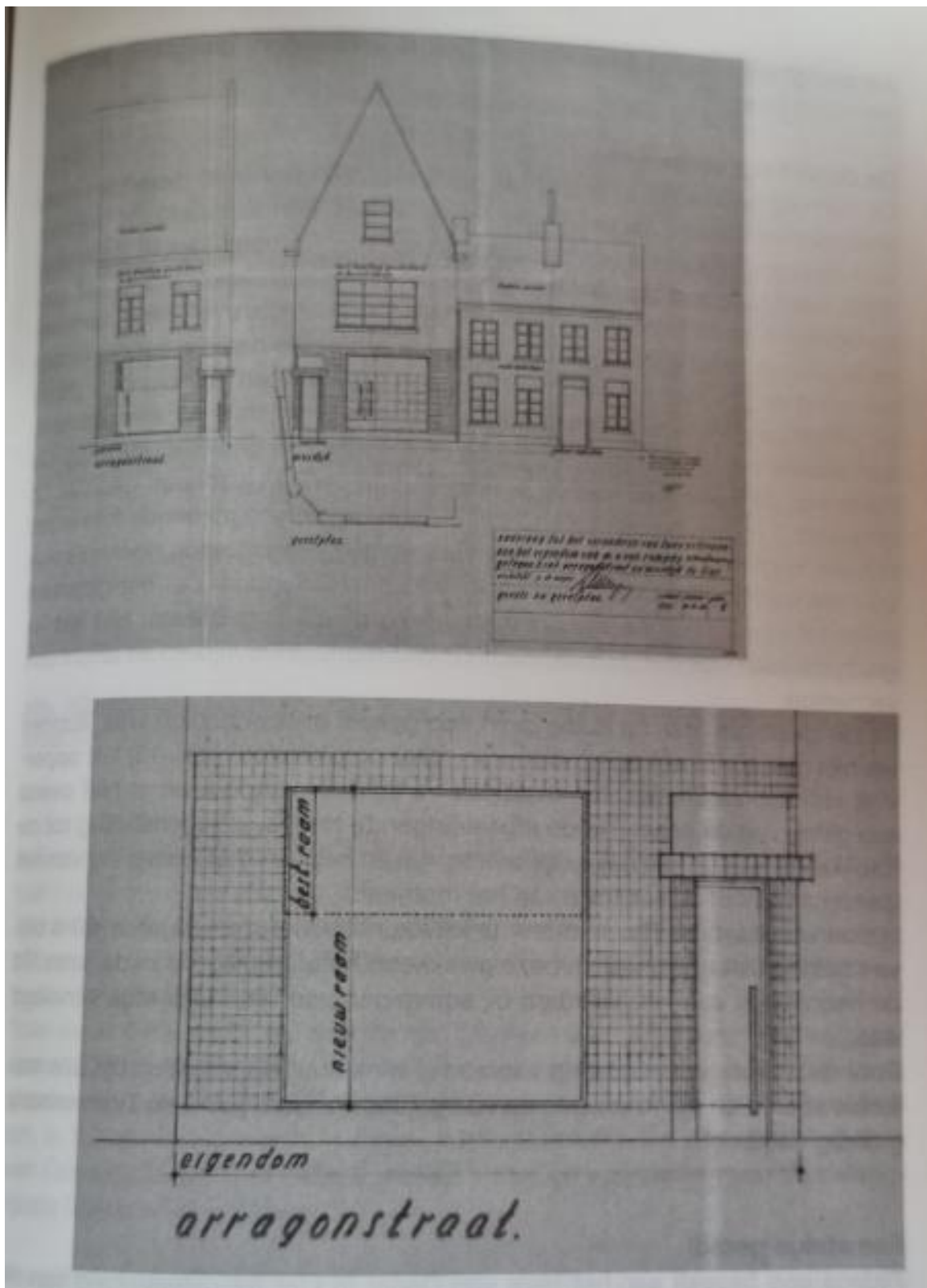
Wellicht is het verhaal van de vernieling van Timmermans' glasraam ontstaan door een vermenging van de in 1940 vernielde glasramen van Yoors met de aanwezigheid van het (ondertussen ook al verdwenen) glasraam van Timmermans later.

Afbeelding 11 - Leden van het Christen Middenstandorkest (o.l.v. Gerard Schroons) vóór café Si bemol in 1949. Inzet: detail met het glasraam. (Stad Lier, Archief Lier – www.kempenserfgoed.be, nr. SLI001022462).

Figuur 3 - Raamverdeling van het uitgebreide glasraam 'Lierke Plezierke' van Felix Timmermans (schema: Jantiene Mees).

Afbeelding 12 - Bouwaanvraag voor aanpassing van de winkelpui van hoekhuis Aragonstraat - Mosdijk 1-2 door architect Paul De Meyer in 1968. Inzet: detail van de betreffende winkelpui (Stad Lier, Stedenbouw, Bouwaanvragen. Dossier 68/186) (met dank aan Yves De Meyer voor de toelating tot publicatie).

De definitieve verdwijning

De herberg is later heringericht tot een groentewinkel (met dezelfde naam) waarvoor een aantal aanpassingen nodig waren. Een aanvraag tot 'verbouwen voorgevel (interieur winkel)' door Oscar Van Rompay van 16 december 1968 werd vergund op 28 februari 1969.³¹ Bij die gelegenheid is het oorspronkelijke grote raam langsheen de Mosdijk (met raamverdeling, vermoedelijk glas-in-lood) vervangen door een iets groter vitrineraam zonder onderverdeling en aan de kant van de Aragonstraat kwam een gelijkaardige vitrine ter vervanging van de gevelwand met het hoog geplaatste smalle glasraam, een situatie die tot vandaag nagenoeg onveranderd is gebleven (Afbeelding 12). Op basis van dit bouwplan kunnen we de grootte van dit glasraam bepalen op ongeveer 1 m hoogte en ca. 2,60 m breedte. Op een bijgevoegde foto in het dossier krijgen we een beeld te zien van het toen leegstaande hoekhuis vlak vóór de verbouwing (Afbeelding 13). Hieruit blijkt onweerlegbaar dat het glasraam zeker tot einde 1968 op zijn oorspronkelijke plaats is gebleven. Het lijkt logisch dat toen ook het glasraam van Timmermans is verwijderd en allicht ook vernietigd.

Of het glasraam toen na al die jaren nog geheel onbeschadigd was, kunnen we niet met 100% zekerheid beweren, daar op deze foto (Afbeelding 13) het oppervlak van een aantal panelen bepaalde verschillen vertoont en er niet overal een glimp van de geschilderde afbeeldingen te zien is, in tegenstelling tot de foto van 1949. Dat kan natuurlijk ook te maken hebben met verwerking van het glasoppervlak of de lichtinval van het moment.

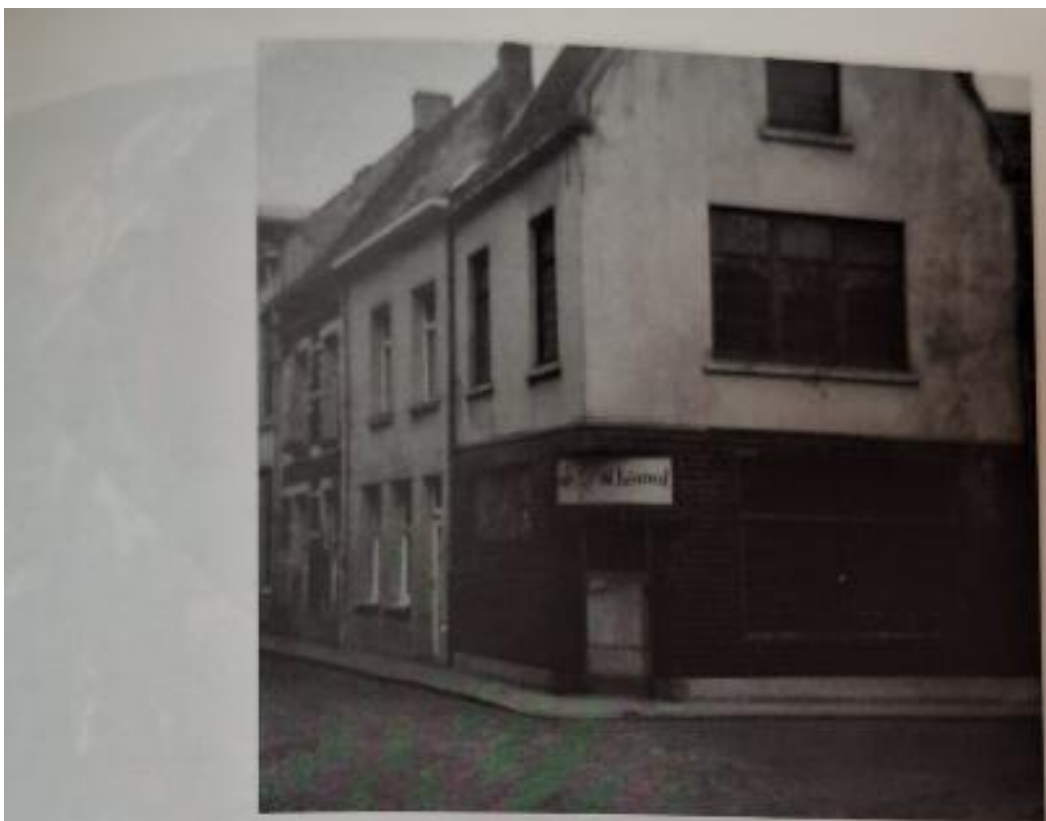
Nu het vaststaat dat Timmermans' unieke kunstwerk tot einde jaren '60 is blijven bestaan, mag het wel verbazingwekkend heten dat reeds in de jaren '70 de herinnering aan het glasraam bij sommigen voor een flink stuk vervaagd was.

Door deze laatste verbouwing van zowel winkelpui als interieur zijn alle materiële sporen en herinneringen aan de glasramen van Yoors en Timmermans grondig uitgewist.

Een stukje gered!

Tijdens een bezoek aan het Huis van Oscar in Lier ter gelegenheid van de ledenvergadering van het Felix Timmermansgenootschap in 2008 vertelde de toenmalige conservator Nadine Janssen terloops dat zich in het depot nog een fragment van een glasraam van Felix Timmermans bevond, vermoedelijk afkomstig van de herberg *Si bemol*. Er werd toen evenwel nauwelijks aandacht aan geschonken.

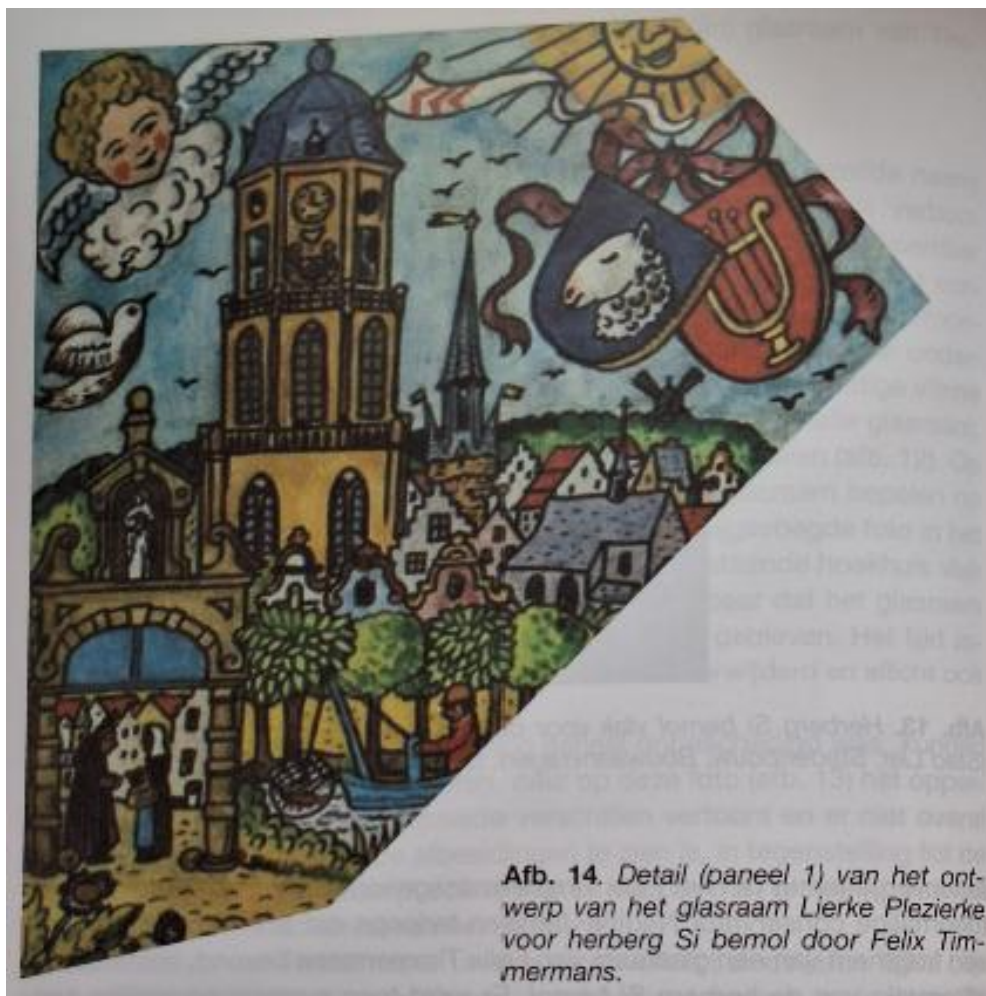
³¹ Stad Lier, Dienst Stedenbouw, Bouwaanvragen, Dossier 68/186: aanvraag tot het veranderen van twee vitrinen aan het eigendom van M. O. Van Rompay gelegen hoek Aragonstraat en Mosdijk te Lier (Mosdijk 1 / Aragonstraat 4), 10 december 1968.

Afbeelding 13 - Herberg Si bemol vlak voor de verbouwing van de winkelpui in 1969 (Stad Lier, Stedenbouw, Bouwaanvragen. Dossier 68/186).

Toen we er onlangs bij de directie van het Huis van Oscar even navraag naar deden, bleek één fragment van het glasraam inderdaad nog te bestaan. Het glaspaneel, een onregelmatige vijfhoek (Huis van Oscar, inv. nr. 6069; h. 64,5 cm, b. 60 cm) bevindt zich in vrijwel perfecte staat in het depot van het Huis van Oscar (Afbeelding 15). Het betreft paneel 1 met de voorstelling van de belangrijkste Lierse monumenten.

Hoe dit glaspaneel in het bezit van Oscar van Rompay terecht is gekomen, is niet gedocumenteerd. Mogelijk heeft hij, toen de pui in 1969 opnieuw verbouwd werd en in de gevel aan de kant van de Aragonstraat een grote vitrine werd gestoken, op de valreep nog één fragment kunnen recupereren, redden zeg maar. Wie Oscar Van Rompay gekend heeft, zou van hem hebben verwacht dat hij niet één fragment, maar meteen het hele raam zou gered hebben, zeker als hij zelf een belangrijk aandeel had gehad in de totstandkoming ervan.

Afb. 14. Detail (paneel 1) van het ontwerp van het glasraam Lierke Plezierke voor herberg Si bemol door Felix Timmermans.

Afbeelding 14 - Detail (paneel 1) van het ontwerp van het glasraam Lierke Plezierke voor herberg Si bemol door Felix Timmermans.

Wellicht hadden de werklieden op het moment dat hij het ontdekt had, de rest van het raam al uitgenomen en vernield. Als buur, eigenaar van het pand en als opdrachtgever zal Oscar de werkzaamheden wel op de voet hebben proberen te volgen, maar kwam hij toch te laat. Hoe het precies in zijn werk is gegaan, zullen we wel niet meer te weten komen. Hoe dan ook, feit is dat door het ingrijpen van Oscar Van Rompay het enige overgebleven stuk glasraam naar ontwerp van en misschien ook voor een deel van de hand van Felix Timmermans zelf is gered en voor de toekomst bewaard is gebleven.

Afb. 15. Felix Timmermans en Oscar Van Rompay, Fragment van het glasraam 'Lierke Plezierke' voor herberg Si bemol, 1940. Huis van Oscar, inv. nr. 6069. © Huis van Oscar.

Afbeelding 15 - Felix Timmermans en Oscar Van Rompay, Fragment van het glasraam 'Lierke Plezierke' voor herberg Si bemol, 1940. Huis van Oscar, inv. nr. 6069. © Huis van Oscar.

Techniek

In de literatuur wordt het glasraam doorgaans omschreven als een brand(glas)raam, allicht omdat men ervan uitgaat dat het bij zulke glasramen steeds om gebrandschilderd glas gaat. Nu we de kans hadden nog een overblijvend fragment te onderzoeken, blijken Oscar Van Rompay en Timmermans, de beschijdering met glasverf (wellicht een transparante harsverf) te hebben aangebracht, een zogenaamde 'koude' beschijdering.³²

³² Het gaat hier ook niet om een zogenaamde achterglasschildering. Daar de beschijdering, zoals bij een gewoon gebrandschilderd glas, aan de binnenkant van het glas (de interieurzijde) is aangebracht, moesten de voorstellingen niet in spiegelbeeld geschilderd en zijn de verschillende verflagen en kleuren

Nadeel van deze techniek is natuurlijk dat die veel minder duurzaam is en erg onderhevig aan afschilfering of beschadiging, daar de verf niet steeds even goed hecht aan de drager en niet in het glas is ingebakken zoals bij echt gebrandschilderd glas. Dergelijke beschadigingen zijn op enkele plaatsen merkbaar bv. in het wapenschild met de schapenkop.

Op basis van de afmetingen van het enige overbleven kaliber en het overeenkomstige fragment op de ontwerptekening (h. 62,5 cm, b. 59)³³ enerzijds en een zo nauwkeurig mogelijke vergelijking van de ontwerptekening met het bewaarde fragment anderzijds en gelet op het feit dat de beschikking niet in het glas is gebrand maar erop is geschilderd, blijkt dat de glasplaten in precies dezelfde vorm als de vakken in het raam van Yoors zijn uitgesneden en die zijn rechtstreeks op de ontwerptekening gelegd. Bij het schilderen zijn de onderliggende contouren één op één, d.w.z. op ware grootte, zo nauwkeurig mogelijk gevolgd. Het nog bestaande ontwerp fungeerde dus als karton, net zoals glazeniers dat doen bij gebrandschilderd glas. Deze werkwijze verklaart de grote overeenkomst tussen ontwerp en uitvoering, maar ook de kleine verschillen. Volgens Gommaar Timmermans heeft zijn vader, zoals gebruikelijk bij dergelijke werken, vooraf zeker nog diverse (ingekleurde) schetsen gemaakt. Hijzelf heeft in ieder geval lange tijd de schets voor paneel 2 in zijn bezit gehad.

Ontwerp (Afbeelding 14) en uitvoering (Afbeelding 15) blijken immers vrijwel meticuleus overeen te komen. De zwarte contouren zijn nagenoeg identiek. De invulling van de kleuren daarentegen wijkt sterker af, wellicht omdat hier met een andere, transparante glasverf is gewerkt die een duidelijk ander effect en dekking geeft waar de uitvoerder misschien minder mee vertrouwd was.

Wie de uiteindelijke uitvoerder van het glasraam was, is uit het bewaard gebleven fragment zelf niet af te leiden. De aanwezigheid van Timmermans' monogram geeft geen uitsluitsel. De contourlijnen sluiten zéér nauw aan bij het ontwerp en schijnen toch heel vlot aangebracht. Dit wekt de indruk dat Felix Timmermans niet alleen het ontwerp maar ook de glasschildering zelf heeft uitgevoerd. Maar als we het verslag van *Ons Lier* (cfr. supra) mogen geloven heeft Oscar Van Rompay het schilderen op glas voor zijn rekening genomen, waarbij hij wel heel dicht bij Timmermans' ontwerp en stijl is gebleven.

Een van de meest opvallende verschillen met het ontwerp is het gebruik van dikke zwarte scheidelijnen die niet op het ontwerp voorkomen en de schildering op diverse plaatsen doorsnijden. Deze lijnen komen niet overeen met de contouren van de

ook niet in omgekeerde volgorde aangebracht zoals bij een achterglasschildering, maar kon de uitvoerder zijn gebruikelijke werkwijze bij het schilderen volgen.

³³ Het kleine verschil in afmetingen tussen het ontwerp en het glaspaneel is waarschijnlijk te wijten aan de zwarte papierstroken waarmee de bladen op het ontwerp zijn gescheiden en aan elkaar vastgekleefd en die de schildering voor een klein stukje bedekken.

gebouwen of figuren maar lijken een bepaalde indeling of structuur aan de voorstelling te willen geven. Daar voor dit glasraam, in tegenstelling tot dat van Yoors, geen glas-in-lood maar behoorlijk grote kalibers zijn gebruikt, nl. één glasplaat per vak, met gedetailleerde en complexe taferelen, heeft men die grote vlakken blijkbaar willen opdelen in kleinere, min of meer logische onderdelen, allicht om zo de indruk van een glasraam met echt gebrandschilderd glas in glas-in-lood te wekken.

Afbeelding 16 - Marieke Janssens, Gommaar Timmermans en journalist Marc Andries rond Timmermans' ontwerp voor het glasraam van *Si bemol*. Uit: *De Post*, nr. 1190, 26 december 1971 (foto: Hugo Merckx) (met dank aan Mon Vandenheuvel).

Door hun contacten met glaskunstenaars als Yoors waren Timmermans en Van Rompay ervan op de hoogte dat glaskunstenaars nooit een heel tafereel met verschillende kleuren op één enkel glaskaliber weergaven. De correcte techniek kenden ze overigens al van de glasramen van *Si bemol*.

Daar de kunstenaars hier enkel voor helder, kleurloos glas als drager hebben gekozen, konden zij ook geen gebruik maken van de kleur van het glas en moesten zich voor de veelkleurige voorstellingen noodzakelijkerwijs wenden tot glasverven in diverse kleuren. Voor echt gebrandschilderd glas had men, gezien de polychrome en complexe voorstelling, gebruik moeten maken van diverse emailverven. Voor deze veel omslachtigere en duurdere techniek van het glasbranden had Oscar Van Rompay het

werk moeten uitbesteden en zich tot een gespecialiseerde glazenier moeten wenden. Door de oorlogsomstandigheden zal dat bepaald geen prioriteit zijn geweest.

Yoors, die de kunst van het gebrandschilderd glas tot in de perfectie beheerste, heeft zelfs voor de relatief kleine glasramen van *Si bemol* per vak gewerkt met veel kleinere kalibers van verschillende kleur en heeft die functioneel, volgens de regels der kunst, in loodstrippen vastgezet. Het is zonne-klaar dat Timmermans of Oscar van Rompay dit effect bewust hebben willen nabootsen door het aanbrengen van de dikke lijnen. Allicht hebben de oorlogsomstandigheden deze halfslachtige noodoplossing in de hand gewerkt want nadat de glasramen vernietigd waren, heeft Oscar Van Rompay relatief vlug de ruiten moeten vervangen.

Net als Yoors heeft Timmermans de taferelen in zijn ontwerp niet altijd netjes binnen de verschillende vakken uitgewerkt, maar heeft hij ook 'vakoverschrijdend' gewerkt. Twee scènes zijn thematisch over twee vakken verdeeld (vakken 2 - 3 en 6 - 7) en het tafereel in vakken 6 en 7 - de processie - vormt compositorisch werkelijk één geheel. Men krijgt zelfs de indruk dat Timmermans hier voor de gelegenheid een bestaand werk in vorm heeft uitgeknipt en in tweeën gesneden.

Besluit

In deze korte bijdrage hebben we kunnen aantonen dat achter een van de curiosa in het oeuvre van Timmermans, het glasraamontwerp 'Lierke Plezierke' voor herberg *Si bemol*, bewaard in de collectie van de stad Lier (bruikleen bank Belfius), een onvermoed verhaal schuilgaat. Tot nog toe bestond er onzekerheid over de datering, de uitvoering, de plaats waar het al dan niet geplaatst zou zijn geweest, de techniek en het moment van verdwijnen of vernieling.

Het hoekhuis aan de Mosdijk en de Aragonstraat is in de periode 1932-1933 in opdracht van Oscar van Rompay verbouwd tot herberg *Si bemol*. Naast een modernistische gevel kreeg de zaak ook een eigentijdse gelagzaal versierd met drie glasramen naar ontwerp van Eugene Yoors. De drie glasramen, onder de gemeenschappelijk noemer 'Comedia Humana', hadden elk een afzonderlijk thema, m.n. 'Het Menschelijk Leven', 'Comedia Humana' en 'Het Symbolische Vizioen van den Huidige Wereldtoestand'. Deze glasramen, waar nog slechts foto's van bewaard zijn, zijn alle vernield op 17/18 mei 1940 ten gevolge van het opblazen van de nabijgelegen Aragonbrug. Kort nadien al, vermoedelijk begin juli, is Felix Timmermans op vraag van en in samenwerking met Oscar Van Rompay al begonnen aan een ontwerp met taferelen allerhande met betrekking tot Lier onder de titel 'Lierke Plezierke' voor de nog aanwezige raamverdeling van het glasraam aan de kant van de Aragonstraat. Naar verluidt heeft Oscar van Rompay het glas beschilderd op basis van het ontwerp. Timmermans' ontwerp voor dit glasraam heeft dus als karton voor deze beschildering gediend. Wat aanvankelijk wellicht als noodoplossing bedoeld was, is een blijvende oplossing geworden.

In 1969 zou ook dit glasraam verdwijnen tijdens de verbouwing van de herberg tot winkel.

De drie glasramen van Eugeen Yoors zijn na de vernieling in de vergetelheid geraakt. Men is er nadien foutief van uitgegaan dat Timmermans van bij het begin bij het project *Si bemol* betrokken was. Dat heeft er mogelijk zelfs toe geleid dat na verloop van tijd werd verteld dat het glasraam van Timmermans bij het begin van de Tweede Wereldoorlog is vernield.

Hoewel men er tot nog toe van uitging dat het glasraam totaal verloren was, blijkt er in de verzameling van het Huis van Oscar toch nog één fragment, het glaspaneel van de linkerbovenhoek, intact bewaard. Onderzoek van dit paneel maakt duidelijk dat het even groot is als het overeenkomstige paneel op de ontwerptekening. Waarschijnlijk is het Oscar Van Rompay die de beschildering rechtstreeks op het glas heeft aangebracht met de ontwerptekening van Timmermans als karton. In tegenstelling tot wat verondersteld werd, is hier geen gebruik gemaakt van gebrandschilderd glas, maar wel van een koude beschildering met glasverf.

In de voorgaande bladzijden hebben we toch een heel aantal problemen met betrekking tot het glasraamontwerp kunnen oplossen en enkele hypothesen naar voren geschoven. Het ontwerp bleek deel uit te maken van een groter maar ondertussen bijna vergeten verhaal. Ondanks de nieuw opgedoken gegevens, zijn er toch nog onduidelijkheden gerezen die voorlopig nog niet opgelost zijn, zoals wie het glasraam nu precies heeft geschilderd, wanneer het afgewerkt was, wat er op de ontbrekende panelen was afgebeeld en of Timmermans voor nog meer ramen een ontwerp heeft geleverd. Hoe dan ook, herberg *Si bemol* heeft nog lang niet al zijn geheimen prijsgegeven en we hopen dat ooit nog een foto van het glasraam *in situ* zal opduiken.

Afbeelding 17 - Voormalige herberg Si bemol op de hoek van de Mosdijk en de Aragonstraat.

Lijst Afbeeldingen

Afbeelding 1 - Felix Timmermans, Ontwerp voor het glasraam Lierke Plezierke voor herberg Si bemol, 1940.	2
Afbeelding 2 - De Pallieterstoet op de Aragonbrug, 17 juni 1928. Op de achtergrond het hoekhuis 'Herberg Het Vlaamsch Huis'. (Stad Lier, Archief Lier – www.kempenserfgoed.be , nr. SLI001005013).	5
Afbeelding 3 - Ontwerp voor een nieuwe gevel voor Mosdijk 1-2 door architect Jozef Meulepas in 1931. Inzet: de nieuwe gevelpui met suggestie van glasramen. (Stad Lier, Archief Lier, Bouwingen, dossier 87/39).	6
Afbeelding 4 - 'Het Menschelijk Leven' of 'Zoo gaat het leven voorbij'. Verdwenen glasraam van Eugene Yoors in herberg Si bemol (1933) (Leuven, KADOC, Archief Eugene en Magda Yoors-Peeters: Dossier 'Si be mol, Lier').	10
Afbeelding 5 - Comedia Humana. Bovenlicht Si bemol. Verdwenen glasraam van Eugene Yoors in herberg Si bemol (1933) (Leuven, KADOC, Archief Eugene en Magda Yoors-Peeters, Dossier 'Si be mol, Lier').	11
Afbeelding 6 - 'Het Symbolische Vizioen van den Huidige Wereldtoestand' of 'Tijl Uilenspiegel'. Verdwenen glasraam van Eugene Yoors in herberg Si bemol (1933) (Leuven, KADOC, Archief Eugene en Magda Yoors-Peeters: Dossier 'Si be mol, Lier').	12
Afbeelding 7 - De Kerkstraat met op de achtergrond herberg Si bemol. Foto Bernard Janssens, vóór 1940. Inzet: herberg Si bemol. (Stad Lier, Archief Lier – www.kempenserfgoed.be SLI001000574).	14
Afbeelding 8 - De Kerkstraat met op de achtergrond herberg Si bemol. Foto Bernard Janssens, vóór 1940. Inzet: herberg Si bemol. (Stad Lier, Archief Lier – www.kempenserfgoed.be SLI001000580).	14
Afbeelding 9 - De op 17 mei 1940 verwoeste Aragonbrug aan de Kerkstraat met op de achtergrond de beschadigde herberg Si bemol (voormalige collectie Leo Op de Beeck) (met dank aan Wim Govaerts voor de toelating tot publicatie).	17
Afbeelding 10 - De gelagzaal op het einde van de jaren '40. Bemerkt links boven, in fel tegenlicht, een fragment van het glasraam. (Met dank aan mevrouw Jonna Zander, Lier).	22
Afbeelding 11 - Leden van het Christen Middenstandorkest (o.l.v. Gerard Schroons) vóór café Si bemol in 1949. Inzet: detail met het glasraam. (Stad Lier, Archief Lier – www.kempenserfgoed.be , nr. SLI001022462).	25
Afbeelding 12 - Bouwaanvraag voor aanpassing van de winkelpui van hoekhuis Aragonstraat - Mosdijk 1-2 door architect Paul De Meyer in 1968. Inzet: detail van de betreffende winkelpui (Stad Lier, Stedenbouw, Bouwaanvragen. Dossier 68/186) (met dank aan Yves De Meyer voor de toelating tot publicatie).	26
Afbeelding 13 - Herberg Si bemol vlak voor de verbouwing van de winkelpui in 1969 (Stad Lier, Stedenbouw, Bouwaanvragen. Dossier 68/186).	28
Afbeelding 14 - Detail (paneel 1) van het ontwerp van het glasraam Lierke Plezierke voor herberg Si bemol door Felix Timmermans.	29
Afbeelding 15 - Felix Timmermans en Oscar Van Rompay, Fragment van het glasraam 'Lierke Plezierke' voor herberg Si bemol, 1940. Huis van Oscar, inv. nr. 6069. © Huis van Oscar.	30
Afbeelding 16 - Marieke Janssens, Gommar Timmermans en journalist Marc Andries rond Timmermans' ontwerp voor het glasraam van Si bemol. Uit: De Post, nr. 1190, 26 december 1971 (foto: Hugo Merckx) (met dank aan Mon Vandenheuvel).	32
Afbeelding 17 - Voormalige herberg Si bemol op de hoek van de Mosdijk en de Aragonstraat.	35

Lijst Figuren

Figuur 1 - Raamverdeling van het ontwerp 'Lierke Plezierke' van Felix Timmermans (schema: Jantiene Mees).	3
Figuur 2 - Raamverdeling van het glasraam 'Het vizioen van den huidige Wereldtoestand' van Eugene Yoors (schema: Jantiene Mees).	12
Figuur 3 - Raamverdeling van het uitgebreide glasraam 'Lierke Plezierke' van Felix Timmermans (schema: Jantiene Mees).	25